БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июль 6 среда № 157 (13757)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СТАРТКА БЕЛЕН

Планеталар аразының «Фобос» дээр автономнуг баштайгы совет станциязы Байконур космодромдан июль 7-де Москваның-биле 21 шак 38 минута турда ужуп үнер. Беш хүн эртерге «Фобос-2» станция Марс уунче ужуп үнер.

Станцияны белеткээринге совет специалистерден аңгыда Австрияның, Болгарияның, ГДР-ниң, Ирландияның, Польшаның, АКШ-тың, Финляндияның, ГФР-ниң, Чехословакияның, Швейцарияның, Швецияның болгаш Европаның космос агентствозунуң эртемденнери киришкен.

Төлевилелдиң инициаторлары — академик Р. Сагдеев баштаан совет шинчилекчилер Марстың эдеринчизи Фобостуң адын станцияга тывыскан. Автоматтыг станция Марска чедир 200 хүн ужар. Үш ай иштинде шинчилел кылгаш, ук станциялар Фобоска чоокшулай бээр.

Аппарат бүрүзү 500 кг деңзилиг эртем приборларын, а ол ышкаш Марстың эдеринчизиниң кырынга херекселдер дүжүрер автономнуг станцияларны ап чоруур. Экспедиция 460 хонук үргүлчүлээр.

Төлевилелдиң киржикчилери чурттарның төлээлекчилери Совет Эвилелинде чедип келген.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседири-биле холбашкан чамдык айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң июль 4-те болган хуралынга чугаалажып көрген. СЭКП-ниң амыдыралынга, совет ниитилелди революстуг чаартырынче партияның угланыышкынын чайгылыш чок боттандырарынга, эде тургустунуушкунунуң теориязын болгаш практиказын ханыладырынга, экономиктиг үндезин реформаны болгаш ниитилелдиң демократчыдылгазын боттандырарынга конференция эң улуг болуушкун болган дээрзин демдеглээн.

Конференцияның документилеринде кирген хемчеглерни, оон делегаттарының саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин практика кырында боттандырып турарының айтырыгларын чугаалажыры-биле бо чылдың июль төнчүзүнде партия Төп Комитединиң Пленумун чыылдыраары эргежок чугула деп Политбюро санаан. Политиктиг системаның реформазын боттандырары-биле, партия, күрүне болгаш хөй-нити амыдыралын демократчыдары-биле холбашкан саналдарны Пленумга белеткээр талазы-биле даалгаларны берген.

Аъш-чем барааннарын бүдүрерин көвүдедир болгаш чонну оон-биле хандырарын экижидер талазы-биле бирги чергениң-даа, перспективтиг-даа байдалдыг немелде хемчеглерни төп, республика болгаш тус черде чогуур органнарның киржилгези-биле белеткээрин эштер Н. И. Рыжков, В. П. Никонов, Ю. Д. Маслюков, В. С. Муразовсый оларга даазкан. Чурттуң чамдык девискээрлеринде агаар-бойдустуң нарыыдап турар байдалдарын барымдаалавышаан, бо чылдың дүжүт ажаалдазын организастыг эртирери бо айтырыгны шиитпирлээринге эң чугула ужур-дузалыг деп Политбюро демдеглээн.

Чоннуң херелгел барааннарын бүдүрерин көвүдедир, чонга чедирип турар ачы-дузаны калбартыр болгаш ол херекти организастаарын экижидер талазы-биле конференцияның делегаттарының саналдарын чогуур министерстволарның болгаш ведомстволарның, а ол ышкаш республика болгаш тус чер органнарының удуртукчуларының киржилгези-биле чугаалажып көөрүн эштер Н. Н. Слюньковка, Н. В. Талызинге, А. П. Бирюковага, И. С. Белоусовка болгаш В. М. Каменцевке саналдаан.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырары-биле холбаштыр конференцияга тургустунган айтырыгларже онза кичээнгей салдынган. Делегаттарның тодаргай саналдарын өөренип көөр болгаш реформаны боттандырарының практиказында илерээн четпестерни чайладыр талазы-биле ажылды организастаарын эштер Н. И. Рыжковка, Ю. Д. Маслюковка, Л. А. Воронинге даазкан.

Ылангыя көдээ черге социал болгаш бүдүрүлге программазын боттандырарынга эргежок чугула болуп турар чурттуң индустриязының баазазын быжыглаар талазы-биле партия конференциязының делегаттарының саналдарын өөренип көөрүн болгаш хемчеглерни ажылдап кылырын эштер Ю. П. Баталинге, И. С. Силаевке, Л. А. Воронинге даандырган.

Садыгны организастап турарында, хандырылга адырында, коммунал ажыл-агыйда болгаш хоорай транспортунда байдалдарны сонгаарладыышкын чок сайгарарын чер-черде партия комитеттеринге болгаш совет органнарның удуртукчулары коммунистерге даандырып турар доктаалды Политбюро хүлээп алган. Мааа чогуур корум-чурумну тургузарын, ховар эвес бараннар-биле хандырылгада болгаш ачы-дуза чедирилгезинде үзүктелиишкиннерни, ажылчы чоннуң чөптүг хомудаларын тывылдырып турар үндезин чок оочур тывылдырар чоруктарны болдурбазын эргежок чугула деп санаан.

Чоннуң садыг, амыдырал болгаш медицина хандырылгазын калбартыры-биле, оларга шөлдерин тускайлаарының немелде аргаларын хамыктың мурнунда административтиг албан черлериниң ээлеп турары бажыңнарын ол адырга дамчыдарының күзели-биле дилеп тывар даалганы берген.

Аъш-чем болгаш өске-даа бараннар фондузун хуваап тура, оларны садып турар үеде хажыдыышкыннар база албан-дужаал соора ажыглаар чоруктарны болдурбас, шынгы чурумну тургузарын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларының Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнарының, а ол ышкаш тус-тус төп ведомстволарның коммунист удуртукчуларынга Политбюро даазкан. Ол негелделерниң күүселдезин хандырарын СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитеди, комсомол, профэвилел организациялары-биле болгаш хөй-нити-биле кады демнежип тургаш, доктаамал контрольдаар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының стенографтыг отчёдун массалыг тиражтыг парлап үндүрер дугайында шиитпирни Политбюро хүлээп алган.

Партия конференциязынга кирген саналдарны барымдаалааш, Политбюро кижиге чүдүүр чоруктуң чылдарында болуп турган хоойлу-дүрүм чок чоруктарга болгаш репрессияларга таварышканнарга туразкаалды Москвага тудар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Партия, совет, күрүне органнарының болгаш хөй-нити организацияларының ам дораан, кандыг-даа айтырыышкыннар манавайн, сонгаарладыышкын чок ажылдаарынче, партия конференциязының совет кижиниң хүн бүрү негелделери-биле, чоннуң бирги черде негелделерин хандыраары-биле, ажылчы чоннуң чаагай чоруун бедидер дугайында бүгү талалыг сагыш салыышкыны-биле холбашкан шиитпирлерин боттандырарынче кичээнгейни Политбюро угландырган.

Конференцияның шиитпирлериниң күүселдезинче бүгү коммунистер, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, чурттуң бүгү ажылчы чону идепкейлиг киржир дээрзинге бүзүрелин Политбюро илергейлээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга партия болгаш ниитилел амыдыралының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

КАЛБАА-БИЛЕ ТАНЫЖЫП, СОРУЛГАЛАРНЫ ДЕТКИП ТУРАР

ЁЗУЛУГ-ЛА АЖЫК-ЧАРЛЫГ

Найысылал Москвага үш-дөрт хүн улаштыр болган СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын, ылангыя эш М. С. Горбачевтуң илеткелин радиодан дыңнап, солуннардан номчуп таныштым.

Конференцияга бистиң чуртувуста эде тургустунуушкунуң чоруп турар байдалының дугайында, чер-черде четпестерни ажыы-биле сойгалап, санал берген төлээлер-даа боттарының хөрээн өйүп чоруур айтырыгларны ажыт-чажыт чок чугаалаарга, анаа удурланыр-даа, хүлээп алыр-даа улус бар боор чорду. Кончуг чугула ажыл-херекчи, хостуг, ажык, албадал чок чугаа болган.

Мен илеткелде «Партияның иштики демократиязын долу хемчээлдиң-биле хандырар» деп кезээнге хамаарыштыр бистиң партия эге организациязының чамдык ажылын холбап чугаалаайн. Мен ам СЭКП-ниң хүрээлеңинде дөртен чеди чыл бактаап келдим. Арбан даргазындан эгелээш, редакцияга хөй чылдар иштинде бөдүүн ажылдар кылып келгеш, оон пенсияже үндүм. Ам-даа «Шын» солун редакциязының партия эге организациязының учёдунда хевээр мен. Хурал-суглаага бодумнуң санал-оналымны берип, идепкейлиг киржип келдим.

Бистиң эге организацияда хурал эртирериниң талазы-биле безин чамдык өскерилгелер бар апарган. Бис ам хуралды колдуунда партия кежигүну эвестер-биле кады ажык кылдыр эрттирип турар апарган бис. Чаңгыс коллективте болгаш, кылыр ажылывыс база чаңгыс болганда, бистерниң — коммунистерниң кежигүн эвес өске эш-өөрүвүстен чажырар-чаар чүвүс бар боор. Чүге дээрге, солунну номчуушкуг болгаш көрүштүг кылдыр үндүрер — чаңгыс сорулгалыг болгай бис. Кижи бүрүзү-ле солуннуң номер санынга дыдомаа чедиңгир, солун, ханы утказы болгаш ажыктыг, чугула материалдарны парладыр дээш кызымаккай ажылдаарынче чүткүлдүг.

Оон ыңай, хурал даргазын болгаш оон секретарын сонгуп алырда, сен саналдаар сен дээш, ийи кижи адын бижээш бичии саазынны баш бурунгаар бир кижиге бүдүү берип каар турду. База бир четпес чүве, чамдык улуг, шынгы айтырыгларлыг хурал болур деп барганда, үргүлчү ыңдырже унуксээр, доктаамал чүве чугаалаарынга ынак кижилеривисти албадаар, ыйыдар чаңчылдыг турдувус, ынап санал бээрин баш бурунгаар сагындырып каар-даа таварылгалар турган. Ам ындыг чоруктар кезүлдүр читти. Хөй кижиниң киржилгези-биле сонгуп алыр-дыр бис, хуралга четпес чүүлдеривисти ажыт-чажыт чок арнывыска шүгүмчүлежир апардывыс. Ол черле эки-дир, хөрээн өйген бодалдарны бүдүү шыгжап алган чораан херек чүү боор!

Ынчалза-даа хуралга, оон айтырыынга дүүштүр санал бээр талазы-биле коммунистерниң бот-идепкейи ниитизы-биле ам-даа куду деңнелде боор артпышаан. Хурал даргазы саналдаарын дилеп турда-ла, хей-ле хөй үе-шак чидирип, ыыт чок олуруптар-дыр бис. Ынчап баарга, протоколга кым-даа санал бербээн деп демдеглээри эвчок хире боорга, биеэги-ле доктаамал санал бээр кижилеривис туруп кээр. Хуралга бодувустуңна ажылывыс чугаалажып турар хиревисте, идепкей чувус кончуг болгулаар-дыр. Ынчангаш харын адын адап албадаарынга чеде бергилээр ужурувус ында. Маңаа хамаарыштыр чүгле бо XIX партия конференциязының ажылының канчаар эрткени безин биске үлегер-чижек боор болур. Шынап-ла, санал берген кижи-биле маргыжып, удур-дедир кагжып-даа турду. Ёзулуг-ла ажык-чарлыг чорук деп чүве ол-дур ийин.

Данчай-оол ОЮН.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

СОРУК КИРГЕН

Республиканың улус ажыл-агыйынга, чоннуң аргыжылгазынга автомобиль транспорту, агаар флоду-биле кады бодунуң улуг үлүүн хем транспорту чедирип турар. Ырбанның ыяш белеткээр пунктузунга белеткээн ыяшты Енисейниң хем пароходствозунуң Кызыл район эргелелиниң хемчилери Кызылга салдадып чедирип кээрге, Улуг-Хемниң ыяш-үлетпүр ажыл-агыйынга дилиг материалдары, брус кылдыр ажылдап кылып каарга, ону республиканың эң ыдыг-кызыгаар районнарынга чедир сөөртүп, тудугларга ажыглап турар. Тожу районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин хем транспорту чокка бодаар-даа арга чок. Дош батканындан эгелээш хем ченнелип, «ак ымыраа» ушкуже чедир районнуң хандырылгазы болгаш чоннуң аргыжылгазы Кызылдың хемчилериниң үлүүнге колдай онаажыр. Хем транспортунуң ачызы-биле каас-чараш чурумалдыг Азастың турбазазынга бистиң Төрээн чурттуң бүгү булуңнарындан туристер кээп дыштанып, сеткил-сагыжын арыг агаар-бойдуска хөөн киирип, калыкшылын быжыглап ап турар.

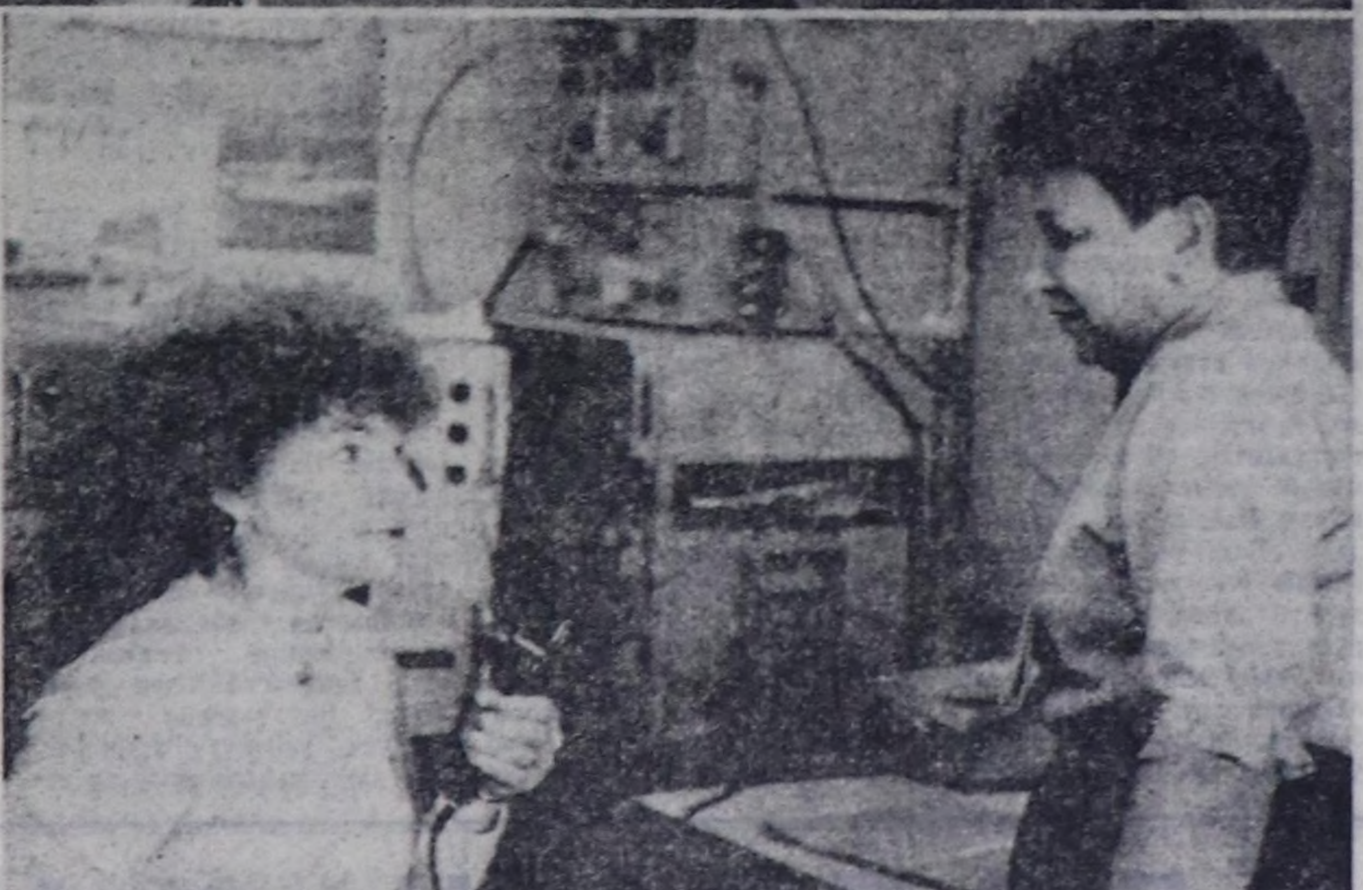
Тываның хемчилери эжиндирииишкинге чыл бүрүде эки белеткенип, чайгы үеде туруушкун чок ажылды хандырбышаан, планныг даалгаларны доктаамал ажыр күүседип турар коллективтерниң санынга кирип келген. Сөөлгү чылдарда коллективтиң мурнунга бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның негелделери-биле ажылдаар сорулга — экономиктиг үндезин реформаны боттандырар сорулга салдынган соонда, мында ажыл-агый чорудулгазынга улам хынамчалыг, чарыгдалдарны орулганы ылаптыг санаарының чуруму тургустунган. Эргелелдиң удуртулгазы, тус-тус экипажтар, дузалал албаннар коллективтиң ажылдаар, амыдыраар аргазы оларның боттарының канчаар ажылдаарындан хамааржырын медереп билип, камналга чурумун шынгы сагып, орулгалыг ажылдаарының бүгү хемчеглерин ап турар. Реформаның негелделери-биле ажылдаарынга бүдүрүлгеде доктаамал ажылдап турар экономиктиг чөрдилге улуг салдарны чедирип келген.

Кызыл район эргелелиниң хемчилери бо чылдың бирги чартыын багай эвес көргүзүглерлиг үткаан. Сал чедирериниң планныг даалгалары 134 хуу күүсеттинген, өске-даа чүъктерни сөөртүп чедирериниң, пассажир аргыштырарының даалгаларын база ажырган. Ажыл-чорудулганың түңнелдери коллектив экономиктиг реформаның негелделерин чедиишкинниг күүседип турарын көргүскен: бирги чартык чылда орулга планы 120 хуу четкен.

Эде тургустунуушкунну боттандырар, ажылдың чаа арга-хевирлерин шиңгээдир шудургу ажылдап турар коллектив партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылын улуг сонуургал-биле хайгаарап, оон материалдары-биле таныштывыс. Кызылда, Ырбанда, Сизимде хем оруктарының кайы-даа кезээнде эжиндирииишкинде чораан экипажтар конференцияның ажылының дугайында медээлерни, солун манавайн, приемниктерниң дузазы-биле баш удур дыңнап, сонуургап, боттарының санал-оналдарын хем оруктарындан безин сел-чип турарын радиооператор Таисия Григорьевна Устимова чугаалады.

Бо хүннерде пассажир аргыштырар «Заряларның» В. В. Ремез, В. П. Василенко, «Ангараларның» Ю. С. Канонькин, Н. И. Панов оларның удуртканы экипажтары, сал чедирикчилериниң дүн хүн чок эжиндирииишкинде коллективтери партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге улам сорук кирген, күженииишкинниг ажылдап турар.

Мижит-оол СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: кол диспетчер Светлана Васильевна Рассказова радиооператор Таисия Григорьевна Устимовадан хемде байдалды билип алыры-биле чедип келгени; Кызыл—Сарыг-Сеп— Сизим аразында эжиндирип турар «Заря-22» теплоходтуң капитанының дузалакчызы Сергей Томманов эжиндирииишкинче үнер мурнунда; Бии-Хемниң сонсаал ажыл-ишчилери — «Ангаралар» база бир рейсче аъттаныпкан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧҮРЭЭВИСТИҢ ХАНЫЗЫНДАН ДЕТКИП ТУРАР БИС

Москвага болуп эрткен партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылының дугайында ажык чугаа бо каш хонуктарда аастарывыстан дүшпээн. Эде тургустунуушкунну улам ханыладыр, чайгылыш чок болдурар талазы-биле делегаттарның саналдары ёзулуг-ла ажык-чарлыг, демократчы болганын телевизордан көрүп, радиодан дыңнап, солун, сеткүүлден номчуп көргеш, партия, чазактың чорудуп турар политиказынга бүрүн чоргаарланыр эргелиг бис.

Бистиң «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылары партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чугаалашкан айтырыгларны чүгле чүүлдүгзүнүп, магадаар эвес, а харын оон шиитпирлерин амыдыралга боттандырар херекке үлүүвүстү киирип, ак сеткилдиг ажылывыс-биле харыылаар бис. Боттуг чугаа боттарывыстың аравыска болду-даа.

Боттарывыска алгылаан хүлээлгелеривис, боттанып турар. Тарып олурткан ногаавыс шелду дургаар көк-чайт кылдыр ногаарарган. Баштайгы өзүмнерин берип эгелээн. Редисканы чартык тонна хирени ажаап алгаш, найысылал Кызылдың столоваяларынга аъш-чемге херелглээри-биле чедирдим. Ажылга эки хамаарылга бо база-ла эде тургустунуушкунуң эгези болгай.

Черле ынчаш бистер, каракаакчылар, амыдыралдың бүгү-ле адырларынга чаартылгаларны болдуруп турар партияның угланыышкынын сеткил-чүрээвистиң ханызындан деткип турар бис. Эде тургустунуушкунну революстуг чорудулга деп анаа-ла адай бербээн болбайн аан. Ол дээрге эргижирээн бүгү чүүлдерни шиитпирлиг, чамдыкта харыы-даа аарышкылыг, бергедээшкиниг ажып эртери-дир. Четпестерни көөрү, айтыры ол эвээш. Эде тургустунуушкунга кижи бүрүзү салышкынын киирер херек. Бистиң аравыста ам-даа дооразындан хайгааракчылар болуп, көрүп олурарлар база бар. Мегечи чорукту, тооп көрбес аажылаашкыннарны, аас-биле сөс көжүрер, хөй шуугаар чүүлдерни ажып эртер дизе, оларга дүжүп бербес турушту ээлээри чугула. Чүгле демисежип турар кижи тиилээр. Эде тургустунуушкунга каас-коя сөстерниң ажы чок. Төрээн Ада-чуртунга чаагай өскерлиишкиннерни күзээр кижиге бызыг тура-соруук негеттинер. Чүгле тодаргай ажыл-херектер-биле эде тургустунуушкунну деткип болур. Ол бүгү бистиң холувуста.

Саая САТ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Кара-Хаак» совхозтуң ногаа ажаакчызы.

САЙГАРЫЛГАЛЫГ КЫЛДЫР ЭРТКЕН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдары-биле бистиң салбырның ажыл-ишчилери улуг сонуургалдыг таныжкан. Коммунистерниң ук шуулганы бо удаада онзагай байдалдыг. В. И. Лениниң үезинде дег, кандыг-даа кайгаашкыннар, мактаашкыннар чокка, ажыл-агыйжы, тодаргай сайгарылгалыг кылдыр эрткен. Чугаалашкан айтырыгларга хамаарыштыр 150 кижи санал берип, кижи бүрүзү бодунуң бодалдарын илереткени черле солун-дур.

Конференцияның отчёдундан болгаш санал бергеннериң чугаазындан бистиң ниитилелге ажык-чарлыг чорукту, демократияны улам сайзырангайжыдары негеттинип турар-дыр. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартып, ажыл-иште четпестерни илередип, курлавырларны чеп ажыглаары чугула. Бистиң салбырда шак ындыг четпестер бар. Чижээ, механизатор кадрларывыс четпес болганындан, черниң кежиин кончуг четпес четтирип турар бис. Суггаттыг шөлдерививстиң беримчези ам-даа эвээш, ынчалза-даа, аренда керээлери дээн чижектиг экономиктиг бир-даа лаары ам-даа долу ажыглап чадап турарывыстан, салбырда чер ажылы ам-даа шуудап чадап турар.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Хорум-Даг салбырының Ак-Хая хойжу бригадазының кежигүннери берге кыштаглааш-кын турза-даа багай эвес түңнелдерни чедип ап, малдан төл алыр талазы-биле районда дээре черин ээлээн. Ук коллективтиң хойжулары конференция бүдүүзүнде тура-соруктуг ажылдап, хой кыргылдазынче массалыы-биле кирген. Малчыннарга дузалажыры-биле суурнуң чурттакчылары хой кыргылдазынга идепкейлиг киришти. Электриктиг хачы-биле Сайдаш Саая, Саяна Сарыглар, Вера Монгуш, хол-биле кыргыырынга Шыдырмаа Куулар, Сайынмаа Монгуш, Дарый Саая болгаш өскелер-даа удаа-дараа тиилекчилер олуруунга чоруп келген.

Чүтаа чүтаа-ла болгай. Партияның Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге улам сорук кирип, арга-курлавырларны долу ажыглап, салбырның сан-хөө, экономиктиг талаларын улам быжыдар ужурлуг бис. Маңаа кижи бүрүзү киржир, ажылдың шынары болгаш үре-түңнелдиң дээш туржур ужурлуг.

Шудуй-оол КУУЛАР.
Хорум-Даг салбырның эргелекчизи.

УЖУРАЖЫЛГАЖЕ ЧАЛАП ТУР БИС

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга июль 8-те кежээкиниң 18 шакта партияның тыва область организациязындан СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегаттары-биле ужуражылга болур.

Кызылчыларны болгаш өске-даа аалчыларны ужуражылгаже чалап тур.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУ

Хөй чем курлавырын — ниитиниң малынга

КЕСКЕН СИГЕН ЧЫДЫ ЧААГАЙ

Ниитиниң малынга элбек чемни белеткеп, четчирибилв курлап алыр ажылдар эгелеп турар. Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң бот-оруулга-чарылгалыг механизастаттынган бригадазының кежигүннери ажылчын план ёзугаар суур адаанда, Бии-Хемниң паром девискээринде сигенни аралай кезип, баштайгы сараттарны салып кирипкен.

Суггат ажылап тургаш өстүрген сиген шөлүнде чаагай үнген медени ийи «Беларусь» трактор сүрүштүр кестирип чоруп турлар.

— Бажында трактордың мурнаачы механизаторларывыстың бирээзи Кертик-оол Өктекоолович Күжүгет-тир. Оон кады ажылдап турар ажи Анай-оол Салчак база хоочуннарның алын сыкпайн келген. Оларның кайызы-даа хамаарышкан ажылынга кызымак, дыңнангыр, чүрүмнүг, ёзулуг-ла алдын холдуг дижип чугаалажырывыс ажылчын эрлер чүве— деп, совхозта мал чемни будүрер бригаланың баштыны Александр Ширнеп трактористерни доңчулай таныштырды.

Чаа кестинген медениң чымының чаагайын, дески сырый бедик үнгенин магадап туруп, бригадир чугааны уламчылады:

—Бо шөлүүн медези коңчуг эки үнген. Ынчалза-даа девискээривис кызыы, чедишпес. Ол хирезинде-ле, совхозтуң улуртулгазы 5 гектар черни Кызыл районнуң хереглекчилер ниитилелинге кереэлиг арга-биле ажылдап турар механизаторларның чөпшээрели чокка арбуз тарыыр кылдыр берипкен, көрүнер даан — дээш, сиген шөлүнүң үстүнде черде кижилерже углай холубиле айты-дыр.—Черни андырып, тарып каапкан соонда, арбуз олуртпайн арттырып каапкан дилиндектерни черлик хендир хөме алган. Өске кижилерниң хайы-биле улусчу контролёрларга торгалыр-даа чыгыы тур бис. Шөлдү моон соңгаар бок сигенге алыспас дээш хендирни лазылындан тура тыртып чок кылып, үзүткап тур бис. Ынчалза-даа чай чок улуска артык ажыл кылырының шүүттүү база коңчуг болур-хүр.

Бригадирниң хомудалы үндезинниг. Чыл санында эки сиген дужуду алыр шөлүн Кызыл райпозунга берипкенинге механизаторлар таарыныймайн турар. Бригаданың хүлээлгезин эвээш эвес. 2000 тонна сигенни бедеткээр бооп аазаан. Ону ыяап-ла күүседир дээш бригада кежигүннери күш-ажылды организастаарын экижидип, бүдүрер үүле-херекти кижи бүрүзүнге шын хуваап, амдыызында терең сигенниг алаактар, оймактар дилеп, сиген кезилдезинче июнь 25-те киришкен.

Сиген белеткелчилери бригада керээзи-биле ажылдап турар болганда, төнчү түнел дээш сонуургалы кедүрүлген. Сигенни белдүрери, сараттаары болгаш өске-даа ажыллар мында механизастаттынган. Ам бо хүннерде 3 трактор Хавырга деп черде чайгы чер андырылгазын доозуп турар. 4 тракторну суггатка быжыглаан. Ында ажылдап турар механизаторлар чаңгыс чылдыг сигеннерни, кукурузаны ажаап хайгаараарын холга алган.

Баштайгы хүнден бээр паром чанында алаактардан 22 гектар черниң чайгаар үнген сигенин кескеш, пресстеп турар. Кертик-оол Күжүгет биле Анай-оол Салчак сигенни кестирип каарга, Геннадий Евлокимов белдуруп кириптер. Кызыл-оол Салчак кестинген сигенниң 15 тонназын бо хүннерде пресстээн. Ол-ла девискээрден шала күскээр ийиги дужуттуг алырын планнап турар.

Суг агып балып чыдар бүгалар үннарында үнген чаагай сигенни хол кадыыры-биле чүге кеспейн турарын сонуургап айтырарывыска, совхозтуң хөй-ниити организапиялары ол ажылга шеф дузалын көргүзүп, түскай доктаттынган планнарны хүлээнип алгылаанын бригадир Ширнеп биске дыңнатты. Ылаңгыя меденин баштарында чечектери борбактажыр бетинде, хоолулуг чемниг үезинде оны кезип белеткээри кара-хаакчылардан негеттинип турар.

Бай үдур санаашкынарны кылып көөрге, 600 тонна хире сиген кезер шөлдү дилеп тывары мал чемни белеткелчилерин дувуредип турар. Олар июль 15-тен эгелеп, сиген кезилдезинче массалыы-биле киреринден дугуржуп, шүүтү механизаторлар чаңгыс черге чыглып алгаш, Каа-Хем, Кара-Суг, Бии-Хем уунга мал чемни долу күжү-биле белеткээр.

ЧУРУКТАРДА: Кара-Хаактың сиген шөлүнде; трактурист Кертик-оол Күжүгет.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Наадымга уткуштур

ШЫЫРАК ДЕҢГЕЛДИГ КИРЕР

Бистин № 1, 2 бригадаларга хой кыргылдазы улуг саалаашкын чок эрткен. Баштай улуг хойларны кыргып доозкаш, ооң соонда хураганнарның дүгүн кыргып алган. Хойну эрте өөлдазырының ажыы он. Баштай төрүттүнген хураганнар продукцияны берип эгелей берген. Оъттуг, сүттүг чайлагларга өзүп-доругуп, семирип алгаш, келир кыштаглаашкынче хураганнар дыка шыырак деңгелдиг кирер.

Хой кыргылдазынга Мария Чанчылдай, Алдын-Уруг Базыр шалыпчы ажылдап, хүн нормазын ажыр күүседип турганнар. Чымчак «алдынны» ажаап алырынга өөреникчилер база идепкейлиг киришкен. Милан Чамзырай, Сендинмаа Сали оларның ажылын улуг кижилер мактап турган. Хой кыргылдазынга ажылдап турган кижилерниң аштаныл-чемненириниге таарымчалыг байлал тургустунган. Столованың повары Тамара Буудай аъш-чемни эки шынарлыг белеткен, кыргыкчыларны амданныг чем-биле чемгерип турган.

Хөюн кыргыткан малчыннар сериин, оът-сигенниг чайлагларже көжүп үнгөн.

Чечеимаа САДИ.
Эрзин районда «Мерен» совхозтуң малчыны.

КЫРГЫЛДА ДООЗУЛГАН

Өвүр районда «Ак-Чыраа» совхозтуң Чалаты хойжу бригадазының малчын кодинарында хойнуң кыргылдазын бо чылын шалыпкын эрттирген. Амдагайда кыргылда пунктузунга 35 кыргыкчы 8139 хойну кыргып доозкан. Оларның 12-си хой кыргыыр электрилиг машиналар-биле ажылдап турган. Чаъстыг хүннерде хойларны кажаалап ап болур серилиг кажааны база түткен. Ол чорук кыргылданың темпизин бедилериңге таарымчалыг болган. Чаъстыг хүннерде бизин кыргылда чоруп турган. Улустуң ажылдаарынга таарымчалыг байлалды тургузарынче кичээнгейни баш бурунгаар салган түннелинде кыргылда улуг озалхаашкын чок эрткен.

Балылаш Ооржак, Белекмаа Түлуш, Вера Алдай-оол, Рая Монгуш, Валентина Ооржак кыргыкчыларның аразынга социалистиг чарышка чангыс удаа эвес тиилекчилер боол үнүп, чугула кампаниялы шалыпкын эрттиреринге боттарының кеску үлүүн кииргешнер.

Найгын-оол ДАМДЫН.

ХУУСААЗЫ — ИЮЛЬ 15

Хой кыргылдазын кыска хуусаада шынарлыг эрттирер дээш «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажыл-ишчилери баш үдур белеткенген. Баштайгы коданны июнь 24-те кыргаан. Пунктуда хой кыргыыр электрилиг 48 хачы бар. Ында дуржулгалыг ажылчыннарны хаара туткан. Оларның аразында эрткен чылын 3749 килограмм дүктү кыргаан чемпион Владимир Севээн, кыргыкчыларның республика чергелиг маргылдааларының киржикчилери Василий Чүсүмээ, Белек Шаңмак, Орлан Базыр дээш өскелер-даа бар.

Кыргаан дүктү сорттарын зоотехниктер Лидия Топоева, Александра Сүгежик, Валентина Серээжикпей оларга дааскан. Пунктунуп ажылын хоочун коммунист Сергей Серенович Шивит удуртуп турар.

Кыргылда пунктузунга ажыл-ишн эртенгиниң 7 шактан дүнекининң 10 шакка чедир ооживргавас. Эрткен чылын кыргыкчылар күрүнеге 26 тонна арыг дүктү дужаагаи болза, бо чылын оон 2,5 тоннаны көвейни садарын хүлээнген.

Совхозтуң хөюнүң кыргылдазын Наадымга чедир июль 15-те бүрүн доозарын шиитпирлээн.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
Улуг-Хем район.

ДЕМНИГДЕ БҮДҮНГҮР

Сүт бүдүрүлгезин көвүдедир, инектерниң чайгы семиртилгезин экижидер дээш «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективи шалыпчы ажылдап турарындан, бо чылдың бирги чартында багай эвес көргүзүгнү чедип алган. Күрүнеге 249 тонна эки шынарлыг сүттү садып, бердинген онаалданы күүсеткен.

Саанчыларның ортузунда хой сүттү саап алыр дээш күш-ажылчы маргылдаа чоруп турар. Чылдың баштайгы чартында чарышка эки көргүзүгнү хоочун саанчылар Ыыра Мандыт, Сагды Караш чедип алгаш, өске өөрүн мурнай берген.

Ферма бот-оруулга-чарылгаже шилчээн. Од деп-шилгелиг арга коллектив кежигүннериниң продукция бүдүрерин көвүдедир, шыдарын экижидер дээш бир демниг шалыпчы ажылдаарынга, күш-ажылдың сагылгетгинип турар. Чүгле төлевир эвес, а шаннал-мактал дугайын база. Ол ажылчынарның ол-шык болган соок черде 12 шак дургузунда турарын база херекке алыры албан. Ажыы-биле чугаалаарга, кино болгаш концерт баар, хөй-ниити ажылынга киржир туржук телевизор көөрү безин ховар улус чорду.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Бир эвес бистер көдээ ажыл-агыйже кандыгдаа курлавырларны чорудар болзувусса, кижи дугайында, ооң амыдырал-чуртталгазының болгаш ажыл-ижиниң байдалдарының дугайында сагыш салбас болзувусса, олар чогуур беримчелиг болбас». Удаас сүт хүлээп алыр чаа пункт ажыглалга кирер, ооң-биле чергедештир бүгү байдалдар экижиир дээринге ажылчынар идепкей турар. Амданныг ак чемниң чаагай чыларын өөртүрү, ажылдың бүдүрүкчүлүг болгаш шынарлыг болурун чедип алыры чугула.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

ҮШ ЧЫЛДЫЫН

Кызылдың дааранылга фабриказының алдан дааранычызы он ийиги беш чылдың үш чылының планныг онаалдаларын доозарын хүлээнгеш, сөзүнге аз болганнар. Харыдаа беш кижи дөрт чыл планын бо хүннерде күүседипкен.

Коллективте калбарган социалистиг чарыштыг Валентина Гавриловна Шевченконуң удуртканы № 2 бригада баштап келген. Өскелери оон чыда калбайн ызырты чоруп орар.

1990 чылдың календарыбиле ажылдап турар дааранычы Любовь Кирьянова чүгле боду бедик көргүзүглерни чедип ап турар эвес, аныяктарны мергежилинге өөредиринче улуг сагыш салып турар. Мурнакчы дааранычы Елизавета Ховалыг ам бригадир апарган. Ол база үш чылдың хуусаа бетинде доосканнарның бирээзи. 1989 чылдың февральдың үлүүнге киириштир Кадзар-кыс Монгуш, январьның — Надежда Попсуйко ажылдап эгелээн.

Бистиң корр.

БЕЛЕТКЕЛ ДӨМЕЙ ЭВЕС

«Улуг-Хая» биле «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар кожа турар ажыл-агыйлар. Биргизининң хөю ийигизинден үш ажыг катап хөй. Мыйыстыг бода мал харын «Күш-ажылдың хостуу» совхозта 180 баш ажыг. Бөдүүн санчургайларны безин көргүзерге, «Улуг-Хая» совхозка мал чемни кожазында совхозтуундан хөй хереглеттинер ышкажыл. Ол хирезинде мал чемнерин белеткеп алырынга хамаарылга, харыысалга «Күш-ажылдың хостуу» совхозта бедик болуп турарының чылдагааны чүдел?

Эрткен чылдың көргүзүглериби-ле алырга, «Күш-ажылдың хостуу» совхозка мал чемни негелдеге четчир кылдыр беветкеп ап, харын-даа артыкшылыг сиген, савак, силосту өске ажыл-агыйларга садып, оон орулганы боттарынга киирип ап-даа турган.

Бо чылын сиген белеткелинге байдал улам нарыыдаар. Чүге дээрге район девискээринде Саян-Шушътуң суг шыгжамыры «Найырал», «Эйлиг-Хем», «Улуг-Хая» совхозтарның дыка деягем шелдерин, мал кадарар одар-белчиирин суг-биле шыва алган. Сугнуң немежири үргүлчүлевишаан. Ол ажыл-агыйларның директорлары, түскай эртемниглери, малчыннары сиген кезип алыр чер, мал чазадыр, күзедир одарлар чедишпезин дүвүрээзин-биле чугаалап турар.

Байдал бо хире нарын турда, сиген кезеринге киржир техника «Улуг-Хая» совхозунда белен эвес. Оон кол-ла чылдагаанын артык кезеитер Кызылда чок болуп турары-биле кол инженер Хирлиг-оол Ушлан тайылбырлап турар.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозта 28 трактор, сиген кезер 9 машина, 7 грабль, 6 волокушка дээш оон-даа өске техника, дериг-херекселдер чогуур үезинде септеттинген.

—Кезилдени июнь 21-де суур адаанда меде шелүнде 9 агрегат-биле эгелей бердивис—деп, кол инженер Каев Донгакович Бады биске бүзүретти.

Сиген белеткээриниң технологиязында чаа үүлдерни база ол ажыл-агыйның сиген шелүнге көрдүвүс. Түскай механизмниң дузазы-биле сигенниң шынарын баксыратпас холуксааны пресстээшкин чоруп турда-ла, тыраан боодал сигенче чаштырып, холуп турар. Сиген белеткелчилери оонбиле кады сигенни дүрген кургадыр УВС-25 дээр механизмни удавас ажыглап эгелээр.

Торгалыгжыларның чедишкинниг ажылдап турарының кол үндезини механизаторларның керээ аргазы-биле ажылдап турарында. Олар бот-оруулгаже шилчээн соонда техниканга туруушкун эвээжээн. Кижилерниң харыысалгазы бедээн, Камналга сес кырында эвес, а херек кырында апарган.

Моон алгаш көөрге, ажылга ак сеткилдиг хамаарылгадап көргүзүглерниң төнчү түнелдери көстүп келири илден-дир.

Дудан ООРЖАК.

АК ЧЕМ

Эртенгиниң сес шакта ол ажылдаар черинге ыяап-ла четкен турар. Ынчангаш бажыңындан чеди шак ажыл турда, далаш-биле чоруптар. Хүннүң-не ыңдыг. Кыжындаа, чайын-даа. А оон чүгле кежээкиниң сес шак соонда бажыңынга кээр. Ол организациянның ажылының байдалы ыңдыг.

— Ажычал болганындан сүттү хүлээп алырын бичии када-даа озалдадып болбас. Оон ынай ону болбаазырадырын база саадатпас ужурлуг. Ынчангаш бистиң ажылывыс дыка бачым — деп, Самагалдайның сүт хүлээп алыр пунктузунуң хоочун ажылчыны Тамара Чооду чугаалады.

Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның ажыл-агыйларының сүт үүдүрген машиналары, эртен сес шак четкелектеле, пункт чанынга чыскаай тургулаптар. Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоозтан Чавырык Маадыр-оол, «Чодураадан» Болат-оол Бежик-оол болгаш өске чолаачылар болдунчуп алгаш, кайы сүт-бараан фермазының азы кымның аалының сүт-саанының ол эртен азы ол кежээ албек болганын чугаалажы бээрлер. Чамдыкта эвээш-даа болган болгулаар. Ынчалзажок ниитизи-биле алырга, бо чайын сүт албек.

— Хуу малдыг аалдарның сүдүн машина-биле кээп ап турар кылып каапы кымгаадаа — совхозка-даа, бо кижиге-даа ажыктыг чүве-дир. Бис эртенги саалдада беш кочал сүттү дужаап бээр-дир бис. Аал бүрүзүнден ынчаар чыып кээрге, хоорай чонунга ак чем хөй болур, а биске чымыш эвээжээр. Шынап-ла, сүт хайындырар, ону ёремелээр, тракторлар болгаш эзежегейлээр деп чүве амыр эвес болгай. Ол ёремени саржаглап, чөкпек кылыры база улуг ажыл. Алак дээрге, сава безин четчир эвес — деп, «Кызыгаар» совхозтуң тевежизи чораан, күш-ажылдың хоочуну Соян Алдын-Херел өөрүп ор.

Мындыг аалдар совхоз бүрүзүнде оп-оң болгай. Олардың бирээзи-ле чай дургузунда бир тонна хире сүт дужаарга безин совхоз сүдүнге немелде база бир сүт-бараан фермазының хире чеде бээр. А бо сүттүң өртээн төлээрден өске совхоз чарыгдал үүдүрер эвес, продукцияның бөтүнезиниң чиигелдезинге оон салдары улуг.

Самагалдайның сүт хүлээп алыр пунктузу хүнде сес тонна сүттү болбаазырадып, оон сметана, саржаг болгаш ааржыны бүдүрүп турар. Эргелекчизи Людмила Балажинская-биле кады үш-ле кижиниң Аъш-чем программазын боттандырарынга киирип турар үлүү ол.

— Болдуунда бирги сорттуң сүдү кээп турар, ылаңгыя хуу улустуң сүдү дыка арыг болур-дур— деп, ажылчын Патрон Күжүгет тайылбырлады.

Чайгы үеде сүт кышкызындан хөй кээр, ынчангаш комсомолчу Наташа Шыдырааны дөртку ажылчын кылдыр хүлээп алган. Бо улустуң шүүтүзү мында деминг ажылдап турар. Хүнүнү-не эртенгиниң сес шактан кежээкиниң сес шакка чедир. А ажылдап алыр акшазы 120-леп дээредевес. Ону өөренип көөрү Тес-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжышкынындан негеттинип турар. Чүгле төлевир эвес, а шаннал-мактал дугайын база. Ол ажылчынарның ол-шык болган соок черде 12 шак дургузунда турарын база херекке алыры албан. Ажыы-биле чугаалаарга, кино болгаш концерт баар, хөй-ниити ажылынга киржир туржук телевизор көөрү безин ховар улус чорду.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Бир эвес бистер көдээ ажыл-агыйже кандыгдаа курлавырларны чорудар болзувусса, кижи дугайында, ооң амыдырал-чуртталгазының болгаш ажыл-ижиниң байдалдарының дугайында сагыш салбас болзувусса, олар чогуур беримчелиг болбас». Удаас сүт хүлээп алыр чаа пункт ажыглалга кирер, ооң-биле чергедештир бүгү байдалдар экижиир дээринге ажылчынар идепкей турар. Амданныг ак чемниң чаагай чыларын өөртүрү, ажылдың бүдүрүкчүлүг болгаш шынарлыг болурун чедип алыры чугула.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

АЙТЫРЫГЛАР БОЛГАШ ХАРЫЫЛАР

Удуртукчуларның чон-биле удаа-дараа ужуражып, оларның айтырыгларынга харыылап, чамдык айтырыгларны чон-биле сүмележип тургаш, кады, деминг шиитпирлежири чаңгыс аай политхүннерде боттанып турар.

Чаңгыс аай политхүннерге республиканың ажылчы чонунуң идепкейи көзүлдүүр-ле өзүп орар. Удуртукчулар-биле ужуражылгаларның киржикчилери илеткелчилерден янзы-бүрү айтырыгларны салып, саналдарын, сүмелерин киирип, чамдык организацияларның, тодаргай кижилерниң адрезинге амык шүгүмчүлелдерни кылгылаан.

Май төнчүзүнде болган чаңгыс аай политхүнде салдынган чамдык айтырыгларның харыыларын моок аазында парлавывыс.

Айтырыг: Школаларга орус дыл башкыларын четчелээр талазы-биле кандыг хемчегдер алдынып турарыл?

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкыл министриниң орадакчызы Л. Т. Марченконуң харыызы:

1988—1989 өөредилге чылында республиканың школаларынга тыва дылга 22, орус дылга 96 башкы чедишпес. 67 вакансия хагдынар. Баш үдур санаалы-биле 51 башкы чедишпес. Оларның чартыын республика иштинге башкыларны таарыштыр көжүрүп турган дуглап болур. 25—30 башкы дөмей-ле чедишпес артар. Школаларга ам база-ла башкыларның чүгүү аартаары ол.

1987—1988 өөредилге чылында чарлал-биле республикадан дашкаар чердерден 13 кижи келген, а бо чылын амдыызында чок.

Айтырыг: Школа башкыларынга чайгы дыштанылга үезинде санаторийлерже, дыштанылга базыңнарынче чүге эвээш путёвка берип турарыл?

Чырыдыышкын ажылдакчыларының, дээди школаларның болгаш ортем албан черлериниң профэвилел обкомунуң секретары В. И. Павлиновтуң харыызы:

Адырлардыг обкомнарга путёвкаларны профэвилелдериниң область чөвүлели үлеп турар. Профэвилелдер обкомунуң чедиштирип турары-биле чырыдыышкын ажылдакчыларынга ажылдап турар муң кижиге-ле 18,3 путёвка онаалжыр.

1987 чылда чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунга 385 путёвка кердүнген турган, ол ышкаш ооң кырынга немей өске организациялардан 42 путёвканы садып алган. Ынчангаш эрткен чылын ажылдап турар муң кижиге 24 путёвканы ажыглаан, ол дээрге чайгы путёвкаларның 55,6 хуузу (аңаа Уш-Белдир биле Чедерже 87 путёвка база кирер).

1988 чылга 382 путёвка алдынган, чайгы путёвка 206. Профэвилел обкому арга хереглеп, өске организациялардан башкыларга «өрттенип» чылар путёвкаларны база садып ап турар.

Айтырыглар: 1. Чонга медицина хандырылгачын экижилериниң талазы-биле республикада кандыг хемчегдер алдынып турарыл? 2. Кызыл хоорайда стоматология (дииш аарыгларының) поликлиниказының, ылаңгыя үр хуусаада диш протези кылырының талазы-биле багай ажылын чон шүгүмчүлел турар. Поликлиниканың ажылы кажан чөрле экижиирил?

Тыва АССР-ниң кадык камгалал министриниң оралакчызы О. Х. Ондарның харыызы:

1. Республиканың партия, совет органнарының удуртулгазы-биле Кадык камгалал министерствозу чоннуң кадыкшылын камгалаар талазы-биле чамдык ажылдарны бо беш чылда кылып чоруткан. 278 орунчуг эмнелге албан черлери ажыглалга киирерге. кезип эмнээр уруглар салбыры, ортең эмнээр салбыр ажыттынган.

Көдээ черлерде эмнээр амбулаторияларның эге звенолары көвүдээн. Ие-чаштың кадыкшылын камгалаарынче, күрүненин санитар хайгаралының ажылын экижилеринче, чонну туберкулёз, брученлёз, кеш аарыгларындан аарыырын эвээжедиринче кол кичээнгей угланып турар.

Медицина кадрларын белеткээринин талазы-биле тодаргай ажылдар кылдынган. 10 муң кижиге онаалтыр бистин республикада 35,9 дээди эртемниг эмчи, 113 ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары ажылдап турар.

Ооң-биле кады министерстволуң ажылында четпестер, чедир шиитпирлеттинип чадап турар айтырыглар бар. Медицина хандырылгазының деңнели, шынары үевин ве-гелдезинге дүүшпейн турары-биле ажылчы чондан хомудаллар кирип турары чөп.

Эрткен чылдыы-биле бичии уругларның өлүп хораар чорүү, 1986 чылга деңнээрге, чаа төрүттүнген 1000 уругга онаалтыр 39,4-тен 36,7 хуу эвээжеже-даа, деңнел дөмей-ле бедик. Ол талазы-биле Улуг-Хем, Тожу, Чоон-Хемчик районнарда байдал биезги хевээр.

Уруглар поликлиникаларында, хераженнер консультацияларында чаа төрүттүнген чаштарже болгаш саатгыг хераженнерже кичээнгей амлаа чогуур деңнелде эвес. Ылаңгыя чаш уругларны шын чемгерериниң, оларны далыктырарының талазы-биле алдынып турар хемчегдер өске совхоз чарыгдал үүдүрер эвес, продукцияның бөтүнезиниң чиигелдезинге оон салдары улуг.

Самагалдайның сүт хүлээп алыр пунктузу хүнде сес тонна сүттү болбаазырадып, оон сметана, саржаг болгаш ааржыны бүдүрүп турар. Эргелекчизи Людмила Балажинская-биле кады үш-ле кижиниң Аъш-чем программазын боттандырарынга киирип турар үлүү ол.

— Болдуунда бирги сорттуң сүдү кээп турар, ылаңгыя хуу улустуң сүдү дыка арыг болур-дур— деп, ажылчын Патрон Күжүгет тайылбырлады.

Чайгы үеде сүт кышкызындан хөй кээр, ынчангаш комсомолчу Наташа Шыдырааны дөртку ажылчын кылдыр хүлээп алган. Бо улустуң шүүтүзү мында деминг ажылдап турар. Хүнүнү-не эртенгиниң сес шактан кежээкиниң сес шакка чедир. А ажылдап алыр акшазы 120-леп дээредевес. Ону өөренип көөрү Тес-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжышкынындан негеттинип турар. Чүгле төлевир эвес, а шаннал-мактал дугайын база. Ол ажылчынарның ол-шык болган соок черде 12 шак дургузунда турарын база херекке алыры албан. Ажыы-биле чугаалаарга, кино болгаш концерт баар, хөй-ниити ажылынга киржир туржук телевизор көөрү безин ховар улус чорду.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Бир эвес бистер көдээ ажыл-агыйже кандыгдаа курлавырларны чорудар болзувусса, кижи дугайында, ооң амыдырал-чуртталгазының болгаш ажыл-ижиниң байдалдарының дугайында сагыш салбас болзувусса, олар чогуур беримчелиг болбас». Удаас сүт хүлээп алыр чаа пункт ажыглалга кирер, ооң-биле чергедештир бүгү байдалдар экижиир дээринге ажылчынар идепкей турар. Амданныг ак чемниң чаагай чыларын өөртүрү, ажылдың бүдүрүкчүлүг болгаш шынарлыг болурун чедип алыры чугула.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

ЧУРТТАЛГА АЙТЫРЫЫН ШИИТПИРЛЭЭР ОРУК

МОСКВА. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чединишкиннериниң делгелгезиниң девискээринге москвачылар болгаш аалчылар «ССРЭ-де чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуунуң хөгжүлдези» деп делгелгениң чаа кезээ-биле таныжып болур. Ында хуу тудуг кылырынга янзы-бүрү бажыңнарны, а ол ышкаш оларны тудуп алырынга херек материалды көргүзүп турар.

Делгелгениң улуг кезектерин бажың тударының девшилгелиг методтарынга, көдээ суурлар тудуунуң айтырыгларынга, чаа болгаш төөгүлүг хоорайларны чаартып, катап тургузарынга, тургустунуп келген индустриалдыг төптерниң хөгжүдеринге тураскааткан.

ЧУРУКТА: улуг панельдиг арболит кезектерден туткан 3 өрээлдиг квартира. Ооң шөлү — 70,3 дөрбелчин метр. Кылып турар чери — арболит конструкцияларының болгаш кылыгларының Дмитровскиде шенелде комбинады. Тудугнуң дөзевилел үнези — 13,4 муң рубль.

В. БУДАННЫҢ, Д. СОКОЛОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

УГЛААРЫ — КИРЖИЛГЕНИ ИДЕПКЕЙЖИДЕРИ

Күш-ажылдың байдалдарын экижидериниң ажылын Чөөн-Хемчик районда бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар чогуур деңнелде ам-даа тургуспаан. Бо чылдың эрткен айларында ийи кижи бүдүрүлгеге озал-ондакка таварышкаш, амы-тынындан чарылган. Агроүлетпүр комплекизинде күш-ажылчы коллективтер 1986 чылда кемдээшкиннериниң уржуундан 1311 кижи-хүнүн чидиргеш, ажылдаар шиизэн тур кады чидирипкеннерге 2966 рубльди төлээн, 1987 чылда ол төлевириниң хемчээли 5013 рубль четкен.

Профэвилелдер комитеттериниң чамдык даргалары озал-ондактар болу берип болуруунуң таарымча чок байдалдарын чок кылырының орнунга, харын-даа чамдык таварылгаларны чажырарын бодап турар. Ындыг болуушкуннар «Хөндергей», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарга болган. «Искра», «Чыраа-Бажы» совхозтарның профкомнары эрткен чылгы частырыгларындан түңнелдерни үндүрбээн. Чадаанада тараа хүлээп алыр бүдүрүлгеге өдүм-чидим-биле холбашкан озал-ондактар болган.

Озал-ондактарның, кемдээшкиннерниң кол болуп турар чылдагааннары — ажылды организастаарын чедир тургуспааны, Күш-ажылды эптиг, хала чок чорударының аргаларынга ажылчыннарны өөретпейн турар. Күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдып турар. Чижээ, ажылга чаа хүлээп алганнарны инструктажтап турганын демдеглээр журналды «Искра» совхозка 1986 чылдың июньдан бээр демдеглеп эгелээн. Ынчалза-даа ону долдуруп турары четче эвес, хол үжүү салдынмаан черлер бар. «Чыраа-Бажы» совхозтуң дарганы Мерген Ооржак бодунуң ажылдаар чериин ээ кааапкаш, эжин мотоциклге хүлкарып алгаш дедир чоруп ора, удур чоруп орган автомашинага үскүлежиишкинин болдурган, ооң түңнелинде амы-тынындан чарылган.

Күш-ажыл камгалалының айтырыгларын профэвилелдер райкомнарының президиумнары чугаалашпайн турар. АҮК профэвилелиниң райкому 1986 чылдың октябрьдан бээр бо ажылды чугаалашпаан. Өлүм-чидим-биле холбашкан таварылга бүрүзүн кичээнгейге алыры албан.

Бүдүрүлгеге кемдээшкиннерни болдурбазынга күш-ажыл камгалалының албан черлери чугула ужур-дузаны ойнаар ужурлуг. Ындыг турбуже, чижээ, күш-ажыл камгалалының талазы-биле инженерни өрт өжүрер автомашинаны септээр слесарь кылдыр апрельде быжыглааны «Искра» совхозка илереттинген. РАҮК-түң күш-ажыл камгалалының талазы-биле улуг инженери ооң албан-хүлээлгезинге хамаарышпас сан-чурагайлар чыырынга хаара тудуп турган.

Хол-биле кылыр аар ажылдар бар болуп артпышаан. Отчёттарда сан-чурагайларда ынча ажылчын, ооң иштинде херээжен кижиниң кылып турганы аар күш-ажылды солаан деп демдеглеп турар, ону хынап көөрге меге бижилге болгулаар таварылгалар бар. Чадааның хлеб заводунда хол-биле кылыр аар ажылдар хөй. Сүт-бараан фермаларының күш-ажылы аар болуп артпышаан. 50-60 килограмм чүъкту саанчылар ооргаларынга чүъктеп турар. Техника, аът күжүн ажыглаарынче кичээнгейни салбайн турар. Таарымча чок ол байдалды профкомнар көрүп, аңаа шуут шожугуп калган.

Амгы үениң машиналарын, механизмнерин ажыглавайн турар, бүгү чорудугларын чүгле хол-биле кылыр коллективтерже аныяктар барып ажылдаар күзелин илеретпейн турар. «Большевик» совхозтуң сүт-бараан фермазынга инек кажаазының иштинге ажылдаары озал-ондакка таварыштырып болурунуң байдалынга турда саанчылар соок кыжын инекти даштыгаа саап турган, аныяк саанчылар карактарының чажы төктүп турза-даа, шыдажып, ынчан ажылдаар черин кагбаан.

Ажылчыннарны ажылчын идик-хеп-биле хандырары — дүвүренчиг байдалда. Хойжуларга бээр кылдыр үндүрүп каан хой кежи тоннарны «Большевик», «Искра», «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтар өскээр ажыглап турар. Директор Дамба-Даржааның ап алган тонунуң өртээн кассага эгиттинейн барганы илерээн. Каракка кестүп турар бо четпестерни профком даргалары кыдыындан кайгап, хойжуларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле чүнү-даа кылбайн турар. Ол дээрге чүдек чүве-дир он.

«Искра» совхозтуң ажылчыны Ч. Н. Моңгушка 1987 чылдың июньда 56 размерлиг ажылчын бөдүүн хепти берген. Профком биле администрацияның «ол сагыш човаашкынын» ол ам-даа шыгжавышаан. Чүге дээрге хептиң улуу эмин эрттир. Бир эвес 48 размерлиг болган болза, ынчан кедип алгаш ажылдап болгай.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта «Дөргүн» Сүт-бараан фермазында күш-ажылдың байдалдары багай эвес, инек кажааларының, саанчыларның ажылдаар черлериниң иштиарыг-шевер. Ол чорук коллективтиң экономиктиг көргүзүглеринге салдарны чедирип турар. 5712 тонна сүттү ферма 1986 чылда саткан, ол көргүзүг 1987 чылда 6165 тонна болган. Ол чижектиг черлер эвээш. Дыка хөй бүдүрүлгелерниң санитарлыг байдалы кудуңнелде. Хеп солуттунуп кеттинер, душтанып черлер чок. Ажылдаарынга таарымча чок объектилерни тударын уламчылавышаан.

Садыг, культура, медицина ажылдакчылары таарымча чок байдалдарда ажылдавышаан хевээр. Уран чүүл школазының кичээлдери үрелип бадар чыгаан бажында эртип турар. Чадаанада автотранспорт бүдүрүлгезинде арыг-шевер айтырыы дүвүренчиг. Конторанын коридорунда бүгү слесарьларның ажыглалында чүгле чаңгыс чунар-демир бар.

Чамдык удуртукчулар күш-ажылдың камгалалын үүрмек айтырыг кылдыр көрүп, чүгле «күрүне планының күүселдезин» дээш шудурып турар. Кижилер дээш сагыш човаашкын чокта план канчап күүсеттинерил?

Профкомнар, профэвилел организацияларны ажылын эде тургузуп, ажылчыннарның эрге-ажыктарын камгалаарынче күштү углаары — эде тургустунуушкунга киржилгенин идепкейжидери.

Чечен-оол МОНГУШ.
Профоблчөвүлелдиң күш-ажыл килдизиниң техниктиг инспектору.

Советтерниң ажыл-чорудулгазында

эде тургустунуушкун

БҮГҮ КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

Июнь 28-те ажыттынган партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистери районнуң амыдыралында кол черни ээлей берген. Партияның эге болгаш пех организацияларының, парт-бөлүктериниң, коммунистерниң ажык хуралдарында, күш-ажылчы коллективтерде ону чугаалашкан.

Бистиң ниитилелдиң болгаш күрүнениң демократтыгылгазының кол угланыышкыны — чоннуң төлээдилгезиниң бүрүн эргелиг органы болуп турар улус депутаттарының Советтериниң ролюн база эргелериниң долу хемчээл-биле катап тургузарының дугайында Тезистерниң алды дугаар чүүлүнде демдеглээн. Ол дээрге «удуртурун» эвээжедириниң, практиктиг ажыл-херектерни көвүдедириниң дугайында ленинчи чагыгны херек кырында боттандырары деп билип турар мен.

Район Советиниң күүскомунуң, ооң килдистериниң ажылын эде тургузар талазы-биле бөгүнде кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарынга доктаакадым. Соңгулдаларның 1987 чылдың июль 21-де эрткениниден бээр чыл чоокшулап олурар. Эрткен хуусаа эвээш. Район Советиниң дөрт сессиялары болган, аңаа он ийи айтырыгларны чугаалажып көрген, 49 депутат санал кылган. Сессияларның болгаш күүскомунуң ажылдарынга депутаттарның идепкейи бедип турар. Ол бүгүнүң салдары шиитпирлерни, депутаттарга соңгукчуларның чагыгларын күүседиринге чедип турар. Ылаңгыя Арыг-Бажы суурда депутаттар бөлүүнүң ажылы элээн көстүп келген. Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында сүт бүдүрериниң айтырыгларын бөлүк доктаамал көрүп турар. Магазинниң, Культура бажыңының, медпунктунуң болгаш фермада кызыл-булуңнуң ажылы ооң контролюнда. Соңгукчуларның хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыышкынын организастаан. Депутаттар бөлүүнүң идепкейлиг киржилгези-биле соңгукчуларның дараазында чагыглары күүсеттинген: школага тудугну улаштыр туткан, суур биле сүт-бараан фермазының аразында оруктуң септелгезин чоруткан, Арыг-Бажы суурда чурттакчы чоннуң хереглелинге ханы суг кудуун үттеп каскан. Хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче чурттакчыларны доктаамал хаара тудуп турар.

Районда депутаттар бөлүү — 29, бөлүк бүрүзүнүң ажылының деңнелин көдүреринге үстүнде киирген чижек үлегер болуп турар.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң ажылын экижидер, ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, чурттакчылыг черлерни чаагайжыдар болгаш ногаанчыдар, хамаатыларның хууда база бүдүрүлгелерниң дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер талазы-биле район Советиниң доктаамал комиссиялары 35 сүмени ажылдап кылган. Ооң он чедизи херек кырында боттанган, бир кезии күүсеттинериниң кырында, артканнары — контрольда.

Ынчалза-даа ажыл-чорудулгада четпестер хөй. Районнуң социал болгаш культура кавызының чугула айтырыглары шиитпирлеттинмейн турар. Ону шиитпирлээринче райкүүскомнуң даргазының оралакчыларының, аппаратының күжүн чедир мөөңнеп шыдаваан мен. Чылдагаан чүгле ажылдакчыларның күзеп-күзевейн турарында эвес, ажыл-херектерни амгы байдалдарда канчаар чорударынга бергедежи берген. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаашкынче шилчиишкин-биле бергедээшкин туруп келген. Амгы үениң билиглери-биле кадрларны өөредирин идепкейжидери, эргелеп башкарылгага чагырып-дужаарындан экономиктиг методтарже шилчиири чедир болдунмайн турар.

Районда агроүлетпүр комплекизин удуртур талазы-биле чедир кылдынмаан чүүлдер эвээш эвес. Бир кижиге хамаарыштыр алырга, эът бүдүрери 58 килограмм, сүт — 220 килограмм, картофель — 88 килограмм, ногаалар — 14,6 килограмм, ол дээрге куду көргүзүглер-дир. Күрүне немээшкиннериниң учёдун албаска, ажыл-агыйларының 1987 чылда каражазы 2394 муң рубль болган. Бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның орулгалы 7,1 биле 20,2 хуу, аразында чайгылып турар.

Малдың бүгү чүзүнүнүң аайы-биле чидиригниң деңзигүүрү бедик, эрткен чылын 5,8, бо чылдың дөрт айларында 1,5 хуу болуп турар.

Совхозтарга күш-ажылдың төлевириниң нииити орулгазы барымдаалап тургузары чедип алдынмаап, көдээ ажыл-агыйның адырларын интенсивчидеринге экономиктиг факторларны шиңгээдип алырынче РАҮК-түң экономика албаны углап шыдаваан. «Найырал», «ҮТКА 25 чылы», Жданов аттыг совхозтарның тускай эртемниглери моон мурнунда турганы дег үргүлчү солчуп-ла турар. Чагырып-дужаары, административтиг торгаалдар кижизидилге ажылын солуп турар. РАҮК-түң тускай эртемниглери совхозтарга баргаш, боттуг, организакчы ажылдарны чорударының орнунга справкалар, доктаалдар төлевилелдери, телеграммалар чорударын белеткээринге хөй үени үндүрүп турар.

Суурларга кадрларны быжыглаар талазы-биле доктаамал болгаш хүн бүрүнүң ажылы чорбайн турар. РАҮК даргазы Н. Т. Букша хамаатыларның хууда, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң дузалал ажыл-агыйлары хөгжүдер талазы-биле райкүүскомунуң шиитпирин багай контрольдап турар. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин калбартырынга дузалал ажыл-агыйларының деңзигүүрү ооң уламындан бедивейн келген.

Районнуң улус ажыл-агыйының чугула бир улуг алыының айтырыгларынга хамаарыштыр доктаадым. Ажыл-агыйның өске-даа талаларында шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Ол ажыл-херектерге районнуң бүгү депутаттарының, хөй-ниитизиниң күжүн мөөңнээри — райкүүскомнуң эң кол хүлээлгези.

Дандар-оол ООРЖАК.
Улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскомунуң даргазы.

МЕГЕЛЕП ТУРГАНЫ ДЭЭШ

Чер аразы ырак, олче аргыжылга оруу кадыр-берт боорга, Кара-Хөл ортумак школага чүък автомашиназы быжыглап берген турган. Хамык чүве чүък сөөртүр ол транспорттан эгелээн, ооң чолаачызының шалыңы — 130 рубль. Кылыр ажылы хөй, барып чедер черлериниң оруу берге дээш, чолаачы Даржаа Шилов районо эргелекчизи Аңаар-оол Хертектиң адынга шалың өстүрериниң дугайында билдиришкин киирген турган.

Бай-Тайга районнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи ук билдиришкин-биле таныжып көргеш, «Узаткан хүннүг бөлүк ставказындан таарыштырып бер» деп айтыышкынны ортумак школа директору Сендажы Хертекке берген. Оон эгелээш школа директору турган Сендажы Хертек, өөредилге эргелекчизи Долзан Хертек олар аразында сүмележип дугурушкаш, күрүне хөреңгизин боттарынга шиңгээдип алыр сорулга тургузуп алган.

Дугуржуп алгаш, узатка бөлүк башкызы, техниктиг ажылчын, хеп чуур ажылчын, аът кадарчызы болгаш оон-даа өске албан-хүлээлге күүседип чоруп турар кижилерниң фамилияларын кестүп келген. Табельде бар, херек кырында чок кижилерниң адынга үнүп келген акшаны школа директору биле өөредилге эргелекчизи аразында үлешкен.

1986 биле 1987 чылдарның дургузунда ындыг арга-биле 1735 рубль 92 көпеекти боттарынга шиңгээдип ап, күрүнеге когарал чедирген. Башкы хүнүн ындыг арга-биле тып алган акша-биле ийи чыл улаштыр ийи хой, ийи өшкү саткаш, дойлап эрттирген. Үстүнде ады кирген ийи башкы меге бижилге кылып, табельди киирип кээрге, ону хынап көрбейн, кичээнгейге-даа албайн, районо эргелекчизи төлээр кылдыр бадылап берип турган. Бай-Тайга районнуң кайы-даа школаларында даштыкы дыл өөретпейн турар-ла болгай. Автомашина бар дээш Кара-Хөл ортумак школада аът тутпайн турар. Ажылдавайн турар кижилерниң аъттарын бижээш киирип кээрге, төлээр кылдыр бадылап берип турган.

Сендажы Хертек, Долзан Хертек оларны меге табель тургузуп, күрүнениң эвээш эвес түңнүг акшазын боттарынга шиңгээдип алганы дээш РСФСР-ниң Кеземче Дүрүмүнүң 175 чүүлү болгаш 92 чүүлүнүң 2 кезээ-биле буруулуг деп санааш, кайызын-даа ийи-ийи чылда эде кижизидер ажылга болгаш шалыңының 20 хуузун күрүне орулгазынче тыртар кылдыр шииткен. Оон ынай үстүнде ады киргеннерниң удуртур болгаш материал харысалгалыг ажылдарга ажылдаар эргезин 5 чыл дургузунда казаан. Чедирген когаралы 1735 рубль 92 көпеекти деңге төлеттирерин база шииткелге айыткан.

Кылган ажылынга харысалга чок, меге бижилгени хынавайн төлээр кылдыр бадылап берип турганы дээш Аңаар-оол Хертекти РСФСР-ниң Кеземче Дүрүмүнүң 172 чүүлү-биле буруулуг деп санааш, бир чыл иштинде эде кижизидер ажылга база айда алыр шалыңының он хуузун күрүне орулгазынче тыртар кылдыр шииткен.

Улус судунуң үндүрген бо шииткелин чөптүг шииткел деп санааш, прокурор удурланыышкын киирбээн, судтаттырганнар хомудал база биживээн.

Аким ОЧУР.

Ак халаттыг кижилер

КАДЫК-ЛА ЧОРЗА...

Республика эмнелгезиниң бир талакы ужунда ийи каът тудуш корпус бар. Ол ийи каът бажыңга караа, кулаа аараан кижилер эмненир. Бодум база аңаа элээн каш хонуктарда эмнедип чыттым. Эмненип чыткан үелеримде эмнелге коллективиниң кижилерниң кадыы дээш хүн-дүн дивес, канчаар ажылдап турарын көрдүм. Ам маңаа коллективтиң ажыл-ижин чугаалап көрейн.

Дириг мага-ботта — чүрек эң-не кол орган. Ынчалзажок кижиниң болгаш өске-даа дириг амытаннарның чырык черге амыдырап-чурттаарынга башкарыкчы органнар — карак, кулак база чугула. Кижиниң карактары көзүлбеске, чырык өртемчейни көөр эвес. А кулактары дыңнаваска, кижилер-биле харылзажыры берге. Аңаа-ла аамай кижи болу бээр. Ынчалзажок бистиң совет эмчилер кижилерниң кадыы дээш боттарының күжүн, билиин үндүрүп ажылдап турарын көөрге магалыг. Бежен чылдарның үезинде республика эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырынга чүгле беш орун турган. Оон чоорту 15 орунныг лор салбырын ажыткан. Дараазында чылдарда 25 орунну чедир немээн. Ол салбырны бир-ле дугаарында В. Я. Шашков эмчи эргелекчилээн.

Оон дараазында чылдарда ук салбырны М. С. Симакова удуртуп келген. Коллектив кежигүннери «Коммунистиг күш-ажылдың коллективи» деп аттың эдилекчилери. Олар ындыг атты чоннга ажылын үнелеткеш чедип алганын үр чылдарда ажылдап келгеннер-биле чугаалашкаш билдим.

Амгы үеде эмнелгениң аарыг кижилер чыттырып эмнээр оруннары 30 чедир немешкен. Салбырны медицинаның чаа дериг-херекселдери-биле дерээн. Аңаа лор аарыгларының бүгү хевирлерин эмнеп турар. Кезип эмнээшкинни база чедиишкинниг чорудуп турар. Салбырның эмчилери 20 муң кижини чыттырып эмнээн. Ол ышкаш муң кижиге кезип эмнээшкинни кылган. Ооң баазызынга дыка хөй лор эмчилер билиин бедиткен. Лор эмчилер Д. М. Моңгуш, З. Б. Сараева, А. Г. Смирнов, Л. К. Куңгаалай оларның ажылын чоң үнелеп, четтиргенин илередип чоруурлар.

Данов Машпак-оолович Моңгуш — лор салбырны эргелекчилээнден бээр он ажыг чыл болуп чоруур. Бо үелерниң иштинде мергежилин улам байлакшыдып, билиин доктаамал бедидип келген. Эмчи ажылын үениң негелдези-биле башкарып, аарыг кижилер эмчилерниң кичээнгейинге, оларның сеткил-сагыжын ханы билип, болдунар-ла дузаны көргүзер оралдажыышкыннарны кылып турар.

Салбырда чыдар аарыг кижилер аразында шуут туруп албас улус турар. Ындыгларны ажаап, хайгаараарынга, өрээлдерниң иштин арыг-силиг тургузарынга санитаркаларның шалыпкын ажылы дузалыг. Чогум-на бо эмнелгеде аныяк кыстар Айлааны Моңгуш, Саяна Моңгуш оларның кызымак ажылдап турарын көрдүм. Бо аныяктар он класс дооскаш ажылдап кирген. Ийи-үш чылдарда ажылдааш соонда, эмчиниң мергежилин чедип алыр күзелдиглер. Оларның күзелин бүдеринге кым-даа бүзүреп болур.

Мээң хенертен кадыым коптап, кулактарым чүве дыңнаары баксыраан. Чон-биле харылзажып, ажылдаары берге апарган. «Чону чоорган, тейү хөйлен» деп чоннуң чиге домаа бар. Чаңгыс чер чурттугларым мээң кадыым дээш сагыш човап, Красноярск хоорай чедир эмчилээрин сүмелээн. Шынап-ла, оларның сүмези-биле ол хоорайның эмчилеринге шинчидермге, аарыгны тодарадып бергеннер. «Красноярский рабочий» солун дамчыштыр ол эмчилерге өөрүп четтиргенимни база илередир мен.

Кижи кандыг бергелерге таварышпас боор. Амыдыралга частырыг, аарыг-аржык таварышпас кижи кайдал. Ындыг таварылгаларда кижиге арга-сүме, деткимче кончуг дузалыг. Харын мээ байдалымны Х. Хертек, С. Чочак, Д. Дорун-оол, А. Хертек, Ч. Саая, Ч. Мандыынчы олар билип, боттарының ажыл-амыдыралчы болгаш арга-сүме деткимчезин, дузазын катканынга өөрүвес аргам чок. «Экиде эдержир, бакта кагжыр» дээр хөөн оларда чок.

Ынчалзажок амыдыралдың ханы утказын чедир угаавас, чүгле хүнүн бодап чоруур удуртукчуларга кижи сеткили кударар. Ындыгларга база таварышкан мен, аттарын адавас мен. Амгы үеде кижилерже кичээнгейни онзалап турар болганда, кандыг-даа удуртукчу ажылдакчы кижиниң сеткил-сагыжынче ханылап кирзе эки.

Красноярскиден Кызылга келгеш, Д. М. Моңгуштуң эргелекчилээн лор салбырынга чыдып эмнеткеш, кадыым экижиди. Кадыымның экижиринге бүгү-ле сагыш човаашкынын киирген эмчилерге, сестраларга, санитаркаларга база эш-өөрүмге солун дамчыштыр өөрүшкүмнү илередип, оларның ажыл-ижинге чогаадыкчы чаартылгаларны күзедим.

Седип-оол ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЗА-ДАА

Центросоюзтуң (ноябрь 1986 ч.) хүлээп алганы «Хереглел кооперациязының бүгү организацияларының ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа аргаларынче шилчииринин дугайында» докладын күүседири-биле районнуң кооператорлары чамдык ажылдарны кылып келген. Олар социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринче база бот-акшаланыышкынны болгаш бот-орулга-чарылганы чедип алырының оралдажыышкынын чорудуп турар.

Эрткен чылдың түңнели-биле район пекарнязы респотребсоюз системазынга бирги черни ап, шилчип чоруур вымпел-биле кады акша шаңналын алган. А ниитиниң чемненилге чери ийиги черни ээлээн. Күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип ап келгени дээш пекарняда ээлчег мастери Раиса Үңгүлдү Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижик-биле шаңнаан.

Пекарняның ээлчег мастерлери Степан Чечек, Валентина Күжүгет, поварлар Дарья Лама, Көк Ооржак, садыгжылар Валентина Чульдүм, Любовь Адыг-оол болгаш өскелер-даа ажыл-ижин үениң негелдези-биле чорудар дээш бүгү күжүн мөөңнеп ажылдап турар. Эрткен чылын социалистиг чарыштың тиилекчилерин шаңнап мактаары-биле 1515 рубльди үндүрген. 134 кижини өргектиг белектер-биле шаңнаан. 12 кижини коллективтиң хүндүлел самбыразынче киирген. Любовь Адыг-оолду Крымче, Галина Мандытты Бурятияже халас путёвка-биле дыштандырып чоруткан.

Райпонуң материал-техниктиг баазазын быжыглаары чугула айтырыгларның бирээзи. Сөөлгү чылдарда бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Район төвүнде ажыл-агый болгаш тудуг материалдары садар ийи магазинни, 300 тонна тудуг материалдары кирер складты, Бай-Тал суурда 150 дөрбелчин метр шөлдүг аъш-чем магазинин ажыглалда киирген. Ында эрги магазинни септээш, садып алыкчылар боттары шилип алыр кылдыр эде дераан. Пекарняда кондитер кылыглары кылыр цехти ажыткан. Амгы үеде коллектив үш ээлчегге ажылдап турар. Ол черниң дериг-херекселдерин чаарткан. Автогаражтың суг системазын болгаш Шүйнүң холушкак барааннар магазининиң котельназын чаартып, солаан. Райпонуң бүгү объектилеринге капитал болгаш үүрмек септелгелерни кылган. Амгы үеде респотребсоюзтуң тудуг-септелге участогунуң тудугжулары район төвүнде 450 дөрбелчин метр шөлдүг универмагтың тудуун болгаш ийи аал чурттаар бир бажыңны тудуп турар. Моон соңгаар колбаса бүдүрер, эът ыштаар цехтерни ажыдары, чоннуң хуу машиналарынга бензин кудар черни тудары көрдүнүп турар. Магазиннерниң чамдыктарынга, столоваяда касса аппараттарын тургускан. Магазиннерниң ревизия-хыналдаларын чогуур үезинде кылып турар. Барааннарны ээлиге садыглаары мурнуку чылдардан көвүдээн.

Коллектив кадрлар-биле четче хандыртынган. Оларның билиин бедидеринче, аттестация эрттиреринче райпо баштаар чери сагыш салып келген. Ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылган. Коллектив кежигүннери боттарының билииниң аайы-биле дөрт бөлүкке чардынгаш, политөөредилгеде хаара туттунган.

Чондан артыкшылдыг продукцияларны садып алыр ажылче райпонуң белеткел конторазы кичээнгей салыр ужурлуг. Чүге дээрге садып алыкчыларның хереглелдерин долу хандырарының бир оруу ында. Ылаңгыя чондан саржагны киир садып алгаш, оларны уруглар албан черлеринге база чоңга артыкшылдыын садары ам-даа чедир боттанмайн турар. Райпо складтарында улуг дугаарлыг идик-хеп аймаа, янзы-бүрү пөстер сайгартынмайн чытпышаан. Оларны садары-биле Абаза, Таштыпче ийи удаа, Ак-Довуракче үнүүшкүннерни организастаан. Ол ышкаш район иштинге барааннарны делгеп садарын, базар болгаш ярмаркаларны база кылып келген.

Иргит САСПЫН.
Бай-Тайга район.

Бистиң консультациявыс

ДОКУМЕНТИЛЕР ХЕРЕК

Пенсиям дугайын солун дамчыштыр билип алыксап тур мен. Школага аштакчылап, он бир чыл ажылдадым. Улуг-Хем районнуң социал хандырылга черинге баарымга, ажылдаан күш-ажыл стажын эвээш-тир дээш пенсия бербеди. Ам пенсия чок олур мен.

Уругларым беш, олар шупту улгаткан, күрүнезиниң ажылын кылып, ажылдап, чурттап турарлар. Мээң назы-харым улгаткан, 64-түг мен. Пенсия алыр барымдаа менде чок бе?

Хорлуу ШЫЫРАП.
Улуг-Хем район.
Шагаан-Арыг хоорай.

Хорлуу Моңгушовна Шыырапты айтырыынга тайылбыр кылып бээрин республиканың Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги М. Д. Даржайдан дилээн бис. Айтырыгга ол мындыг харыыны берген:

— Хөй уруглардыг ие болганыңарда, долу эвес күш-ажылчы стаж — он бир чыл ажылдаан стажыңар-биле пенсиялап болур силер. Мындыг таварылгада пенсияны бар стажтың хире-шаа-биле (долу пенсияның 55 хуузун) санап тыпсыр. Ындыг пенсия тыпсырда, беш уругну божааш, сес хар чедир азырап өстүргениң дугайында хоорай Советинден шынзылга негеттинер. Ол ышкаш уругларыңарның төрүттүгениниң дугайында херечилелдериниң хоолгалары база херек.

Бо айтырыг дээш районнуң социал хандырылга килдизиниң ажылдакчылары-биле харылзашкан бис. Пенсия тургузарынга эргежок чугула документилерни четчелеп алырын сүмелээн чагаа-бижиктерни силерже олар чорудуп турган, бажыңыңарга база чораан. Уругларыңарның төрүттүгени чылдары орта билдинмейн турар. ХБАБ-тан оларның херечилелдерин катап кылдырар арга база чок болган. Айтырыгны оларның боттарындан тургузар дээрге уругларыңарның 4-ү Улуг-Хем районнуң девискээринде чурттавайн турар, адрези билдинмес. Ынчангаш үстүнде адаттынган херектиг ол документилерни социал хандырылга килдизинге четчелеп бээри негеттинип турар. Пенсия тургузар айтырыг чүгле ынчан шиитпирлеттинер.

• • •

База бир айтырыг бар. Сүт-Хөл районда Ишкин-Аксында чурттап турар хөй уруглардыг ие Х. С. Моңгуш ажыл байдалын делгеренгей бижээш, пенсия тургузуп тура, ооң пенсиязынга чээрби хуу немелде киирип болур бе дээрзин билип алыксап турар. Ону мынчаар тайылбырлап болур:

— Силерниң нииити күш-ажыл стажыңар 34 чыл, ийи ай, а ооң иштинде үзүктел чок ажыл стажы 16 чыл, тос ай, үш хонук-тур. Пенсия тургузар херекти алгаш көөрге, 1970 чылдың июль айдан ол-ла чылдың сентябрь 30-ге чедир стажыңарда ийи ай үзүктелиишкин болу берген. 1970 чылдың соонда 1988 чылдың июньга чедир үзүктел чок стажыңар 17 чыл сес ай болган. Кадыңар байдалы эки болза, ам-даа ийи чыл, дөрт ай ажылдаптар болзуңарза, үзүктел чок күш-ажыл стажыңар чээрби чыл болур. Ынчангаш 20 хуу немелдени ап, пенсияңарны эде санаттырып ап болур силер.

Мария ДАРЖАЙ.
Республиканың Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги.

Айтырыңар, харыылап берээли

ЧИИГЕЛДЕЛИГ ПЕНСИЯНЫ ТЫПСЫР

Улуг-Хем районда Торгалыг суурда чурттап турар Көк-кыс Угаанза редакцияже бижип чорутан чагаазында дараазында айтырыгга харыылап бээрин дилээн: **«Хлеб быжырар черге он чыл одакчылап, пенсияже үндүм. Айда ортумак шалыңым 110 рубль, пенсиям хемчээли 55 рубль болду. Хлеб быжырар черни бүдүрүлге черинге хамаарыштырып болур бе? Бир эвес ону бүдүрүлге чери кылдыр санаар болза, мээң пенсиямга он хуу немей төлеп бээр бе?**

Республиканың Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги Мария Доңгаковна Даржайдан айтырыгны харыылап бээрин дилээн бис. Ол аңаа дараазында харыыны берген:

— Хлеб быжырар чер продукцияны берип турар бүдүрүлге черинге хамааржыр. Ындыг болганда, ында одакчылап турар кижи ол хүлээлгени долу ажыл хүнүнде күүседип турган болза, чиигелделиг пенсияны тургузуп болур. Кандыг чиигелделерил ол? Эр кижи 25 чыл нииити ажыл стажтыг болгаш ооң чартыы — 12 чыл 6 айдан эвээш эвезин одакчылап турган болза, а херээжен кижи 20 чыл нииити күш-ажыл стажтыг болгаш ооң 10 чылын одакчы болуп ажылдап турган болза, оларга чиигелделиг пенсия тыпсыр. Эр-даа, херээжен-даа кижилер кырааны дээш нииити пенсияже үнериниден беш чыл эрте пенсиялаар (эр улус 55 харлыында, херээженнер — 50-ниинде).

Хөй уруглардыг иелер база-ла нииити чурумдан беш чыл эрте, 50 харлыында пенсияже үнер болгай. Бүдүрүлге черинге одакчылап ажылдаар болза, оон-даа эрте пенсияже үне берип болур-дур деп биле бээр болза, бо таварылгада, шын эвес апаар. Чүге дизе, ийи дакпыр чиигелделиг пенсия дүрүмде көрдүнмээн.

Пенсия хемчээлин санаары нииити пенсия тыпсырының дүрүмнери-биле бир деңней болур. Ону номчукчунуң айтырыынга хамаарыштыр көрүп көрээлиңер. 110 рубль хемчээлдиг ортумак шалыңдан силерниң пенсияңарның кол хемчээли 55 рубль (110 рубльдиң бежен хуузу) болганы шын. Бир эвес нииити күш-ажыл стажыңар негеттинип турар (20 чыл) стажтан 10 чыл артык (30 чыл), азы үзүктел чок күш-ажыл стажы 15 чылдан ору болза, пенсияга он хуу немелдени санаар.

Ие-чаштың камгалалын—чаа деңнелче

Материалдыг баазаны быжыглаар. Бодунуң кадыы дээш харыысалга.

Херээженнерниң күш-ажылын чиигедир. Өг-бүлеге белеткээр.

Республиканың херээженнер чөвүлелиниң актив хуралынга бо чугула айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле дыңнадыгны Кадык камгалал министерствозунуң кол гинекологу Л. М. Көк-оол кылган.

Ие-чаштың бир-ле дугаарында кадыын быжыглаарынга профилактика ажылы улуг рольду ойнаар дээрзин ол демдеглээн. Ылангыя саттыг херээженнерни, херээженнер аарыгларындан аараан кижилерни эрте тодарадып, баш удур хемчеглерни алыры чугула болуп турар. Диспансер арганы организастаарынга эмчилерге бүдүрүлгелер, профкомнар, күусхомнар дузаны көргүзер ужурлуг. Бо дугайын чонга калбаа-биле чарлап дыңнадыр апаар.

Республикада чамдык ажылдар чоруттунуп турза-даа, кол доктар акушер-гинеколог албаның техниктиг хандырылгазының кошкаанда болуп турар. Амгы үениң диагностика болгаш эмнээр аргалары ол чокта ажыглаттынмас. Божудулга черлериниң материал-техниктиг баазазы четпес. Оларның 46 хуузу изиг суг чок черлерде. Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем, Улуг-Хем ышкаш районнарда байдал ындыг.

Кызылда херээженнер консультациязында кадрлар чедишпес, оон шөлү база кызы. № 1 божудулга бажыңының байдалы оон дээредевес. Бо ийи эмнелге черин чаа бажыңче көжүрерин негеттинип турар. Тудуг тударын ам-даа бодавайн турар.

1990 чылга чедир кадык камгалалының талазы-биле ажылдап кылдынган программада ие-чаштың камгалалын база чугулага алган. Уругларның хораар чоруунуң чылдагаанын анализтеп көрүп турар. Уруглар албан черлеринде кадыы кошкак уругларга санаторий бөлүктерин тургузар. Херээженнер консультацияларының үнүүшкүнүн организастап, саатыг кижилерниң 30 хуузун чыттырып эмнээр оруннарны тускайлаар. Найысылалда уруг дужүреринге болгаш божуувас кижилерге, эндокрин патологиязынга хамаарыштыр хүлээп алышкынны организастаар. Январьдан эгелеп «Алоко» аппарат-биле шинчилгелерни чорудуп эгелээн. Элээди уруглар-биле ажыл чорупт турар.

Өг-бүлени планнаары ийиги черге айтырыг эвес. Аборт айтырыы социал ужур-уткалыг. Баш удур камгаланырын билбейн, хөй удаа уруг дужүртүп турган, кадыын кошкадып турарлар бар. Ооң соонда өлүг уруг божуур, үезинге четпейн дужүрер чоруктар таваржып турар. Кадыының болгаш өг-бүле байдалының талазы-биле божуурундан камгаланыр ажыл Бай-Тайга районда эки. Божуур назылыг херээженнерниң 42 хуузу камгаладыг. Эрзин, Сүт-Хөл районнарда база экижип турар. Назы четпээн уругларның аборт кылдыртыры кызырылбайн турар. Суглак, Элегес суурлардан кирген аарыг кижилерге хамаарыштыр кылган үүлгедиглерниң дугайын прокуратура органнарынче шилчиткен.

Бодунуң кадыы дээш харыысалгазы куду болур чоруктан чайлаары күзенчиг. Уругларны бичиизинден эгелеп өг-бүлеге белеткевейн турарының хараазындан чамдык эпчок чүүлдер болуп турары чажыт эвес. Чамдык чижектерни хуралга адаан. Муң төрүттүнген кижиниң 38 хуузу өлүп турар. Уругларның хораар чоруу Улуг-Хем районда, Шагаан-Арыгда хөй бооп турар. Чөөн-Хемчик районда, Хову-Аксы суурда бо сан бедик. Бо ажылга эмчилер Советтер-биле, херээженнер чөвүлелдери-биле, коллективтер-биле чедир ажылдавайн турар.

Чоңга акушер-гинеколог ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын экижидери негеттинип турар. 1986 чылга бодаарга, божаан иелерниң өлүрү 28,6 хуу кызырылган. Чөөн-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем районнарда боже кичээнгей кошкак. Саатталышкынның баштайгы он ийи неделязында учётка алыры чүгле 67,7 хуу болуп турар.

Эң чиңиг айтырыг — уруг эмзирер, саттыг иелерниң чаштарының чемненилгези. 1986 чылда совхозтарга уруглар кухнязы тудар дээн шиитпир саазын кырында арткан. Уруглар чеминиң чагыының 25 хуу хирези күүсеттинип турар. Аъш-чем садыгларында ногаа болгаш сүт аймааның продуктулары ховар.

Хоочураан арагачы кижилерниң 4,6 хуузу — херээженнер. Таакпылаарларының саны эвээжээр тудум, өзүп турар. Наркотиктерге хандыкшылдыглар база бар.

Алтай крайда болгаш өске-даа черлерде херээженнер чөвүлелдери берге кижизидилгелиг уруглар-биле болгаш чогумчалыг эвес өг-бүлелер-биле кижизидилге ажылын эмчилерниң киржилгези-биле чорудуп турары эки. Ол дуржулганы биске калбартыры чугула.

СЭКП обкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар секторунуң эргелекчизи Т. Т. Даваа чер-черде эмчи кадрларны быжыглаар талазы-биле хемчеглер алдынып турарын айыткан. Ыраккы Мөңгүн-Тайгада район болгаш участок эмнелгезинде акушер, педиатр эмчилер четчелеттинип турар.

Медицина болгаш социал ийи кол айтырыгны шиитпирлээриңге херээженнер чөвүлелдериниң киржилгезин күштелдирер апаар. Ие-чаштың кадыын камгалаар ажылдан аңгы херээжен кижиниң ажылын чиигедир, хөй уругларлыг өг-бүлелерге чиигелделер хажытпазын контрольдаар ажыл хүн бүрүнүн кичээнгейин негээр. Сес харга чедир уруглуг иелерниң суртакчылаарын болдурбас, долу эвес ажыл хүнүн азы шимченгир графикти тургузар база оларны хайгааралга алыр ужурлуг. Чамдыкта узун шөлээ акшазын болгаш пособиезин албайн баар таварылгалар бар.

Бүдүрүлгелерде, тудугда ажылдап турар херээженнер сааттал бергенде, оларны чиик ажылче шилчидеринге саат таваржып турары бар. Ажылды механизастаары четпес. Ам-даа муң малчын өг-бүлелер өглерде. Хөй ажылдыг өгге азыраары белен эвес. Ыңчангаш чыл дургузунда малчыннарның уругларын садиктерге тургузарын чедип алыр херек. Ол база кедээниң херээженнер чөвүлелдериниң сагыш салышкынының адаанга турар айтырыг.

Дыка хөй өг-бүлелер таарымчалыг бажыңнар-биле хандыртынмаан. Чаа өгленгеннер бажың чок артып турар. Бо бүгү соңгаарлаттынмайн шиитпирлээривис айтырыглар болур.

Барыын-Хемчик районда С. О. Куулар чээрби беш уруглар эмчилериниң орнунда он бир кижи ажылдап турар болгаш чамдык бергедээшкиннер барын чугаалаан. Кадрларның ызырынмазының чылдагааны — бажың-балгат чогунда.

Чугула херек продуктулар бо районнуң магазиннеринде ховар келир. Малчын иелериниң уруглары бруцеллёзтан хөй аарып турар. Алды харлыгларның өөредиринге белеткел кошкак болуп турар. Оон түңнелинде уругларның оорганы дорт эвес апаргылаан чоруктар бар.

Республикада күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, херээженнер шимчээшкининиң хоочуну Т. Ч. Норбу актив хуралынга сөс алган.

Аныяк өскенни өг-бүле амыдыралынга белеткээри, культурлуг аажы-чаңга, төлептиг мөзү-шынарга кижизидериниң ажылын улам ханыладыры чугула апарган. Уругларны дадыктырар ажылга ажыглап болгу дег туристиг походтар, спортчу оюннар дээш кандыг-даа хевирлер бар. Борта тывынгыр чорук херек. Өглерниң санитар байдалын экижидер болза эки. Моолда ышкаш, божуур четкен херээженнерни тускай бажыңнарже баш удур эккеп дыштандырар, шаанда турган манаар бажыңнарны чүге катап тургузуп болбазыл?

Херээжен, ылангыя аныяк кижиниң эмчилээри дээрге берге айтырыг. Улгады берген улус безин эпчоксунар. Ол дидим эвес чорукту ажып эртеринге эмчилер дузалаар хүлээлгелиг. Келген улуска кичээнгей ам-даа четпейн турар. Гинекология кабинеттериниң санитар байдалы чамдыкта шоолуг эвес болгулаар. Чажыдын ажыдып келген кижиге тоомча чок, харын-даа каржы боор болза, ол ооң соонда ынаар барбайн, бүдүү дужүртүп турары чадавас. Ону өөренип көөрү артык эвес.

Хуралга Кызыл районнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы Г. П. Бессмертных, Улуг-Хемден К. В. Төгүс-оол болгаш өскелер-даа сөс ап, айтырыгларны салган. Кызыл хоорайда болгаш Ак-Довуракта биче хемчээлдиг абортгарны кылып эгелээн. Арткан районнарга 1990 чылга чедир ажыглап эгелээр. Бо чылдан эгелеп хүндүскү стационарларны болгаш бажыңга барып эмнээриниң аргаларын чурумчудуп тургускан. Акушер дузазын күш-ажылчы коллективтерже үнүп турган көргүзерин эгелээн. Активчилер философтарның, социологтарның киржилгези-биле өг-бүлениң кадыын, дыштанылгазын өөренип көөр бөлүк тургузарын саналдаан.

Түңнелинде республиканың херээженнер чөвүлелиниң даргазы Д. Л. Ондар чүве чугаалаан. Ол шээр арыгларының кызырылбайн турарын дүвүрээзин-биле демдеглээн. Арагадарыга хандыкшылдыглар-биле кижизидилге ажылын доктаамал чорудары чугула. Долу эвес өг-бүлелерде уруглар кижизидилгези чөвүлелдерниң ажылының бир кол талазы болур. Ылангыя школа назылыг уругларны эрте-дээре холга ап, сургап кижизидерин чугулага алыр болза эки.

Ие-чаштың кадыкшылы хөй талалыг айтырыгларны комплекстиг, бодамчалыг, доктаамал шиитпирлээринден хамаарыжыр дээрзин айтыры артык эвес. Кадык өг-бүле дээрге кадык ниитилел дизе чазыг болбас. Чер-черде херээженнер чөвүлелдери ук айтырыгны боттарының хуралдарынга чугаалажып, ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузары билдингир.

А. ХОВАЛЫГ.

СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ

ЧҮГЕ ЭВЭЭЖИЛ?

Профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң бирги чери дээш маргылдаа баскетболга болуп эрткен. Анаа чүгле дөрт район болгаш ийи хоорай командалары киришкен. Ниитизи-биле он ажыг команда болган. Командаларның эвээш болуп турарының чылдагааннары чүдел дээрге, районнарда баскетбол талазы-биле маргылдааларны эрттирбейн турарында. Районнарда профэвилелдерниң болгаш спорт комитеттериниң багай ажылдап турары моон-на илдең. Чыл-чылы-биле Каа-Хем, Таңды, Бии-Хем районнар спорттуң кандыг-даа хевирлеринге эвээш киржип турда-ла, профэвилелдериң область чөвүлелиниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилели, та чүге чүве, оон-биле эптежип турар.

Республика чергелиг маргылдаалар эрттирериниң мурнунда чер-черге шилиилге оюннарны чорудуп, анаа сургакчылап барып, боттуг дузаны чедирерин үе негеп келбээн бе? Районнардан хөй спортчулар келир чүве дээш аалчылар бажыңынга хөй удуур чер чагыдып алгаш, чүс-чүс акшаны октап турарга болур бе? Оон орнунга ол акшаларны спорт херекселдери садып алырынга чарыгдаан болза ажыктыг болур турган.

Маргылдаа эрттирериниң мурнунда бо бүгү чүүлдерни санап көрүп, каш команда келирин тодарадып, агаар бакссырай берзе, каяа эрттирерин дугурушкан турар эвес бе? Ындыг үүрмек айтырыгларны чедир шиитпирлеп албаска, оюннуң шынары экиживези кымга-даа билдингир. Бо талазы-биле профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң органнызастыг киидизи хемчеглерни алыр боор деп идегеп каалы.

Маргылдаага келген командалар канчаар ойнаанын номчукчуларга кысказы-биле таныштырып көрейн. Маргылдааның эгезинде эр улус ойнаан. Шынары черле кудуу болган. Ойнакчылар арга-даа талазы-биле кошкак болганын судьялар чугаалажып турган. Анаа көрүкчүлер мырыңай эвээш келген. Оон чарлалдарын неделя бурунгаар эвес, а ийи-чаңгыс хонук артканда бижээш, аскан. Ол база-ла көрүкчүлерниң хөй келиринге улуг идиг бербээн.

Үш хүн ургулчулээн маргылдааның түңнелинде эр улус аразынга бирги черни Кызылдың ийи дугаар, ийигизин — Ак-Довурак, үшкүзүн Кызылдың бир дугаар командалары дараалаштыр алганнар.

Херээжен улустуң коллективтеринден бирги черни Кызылдың бир дугаар командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Кызыл хоорайның ийи дугаар, Кызыл районнуң командалары төлептиг болган.

Шаңналдыг чер алган командаларга шилчиир кубокту, вымпелдерни болгаш бирги, ийиги, үшкү чергениң дипломнарын тывыскан.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

КОМАНДАНЫ ТУРГУСКАН

Эрткен дыштаныр хүннерде «Совет Тываның 5 чылы» стадионга база «Херел» спорт залынга «Азия төвү» Бүгү-эвилел маргылдаазынга киржир эрге дээш найысылал Кызылдың болгаш районнарның мөгелериниң аразынга маргылдаа болуп эрткен. Деңзи аайы-биле чемпионнар болгаш шаңналдыг черни алган мөгелер; 48 килограмм деңзиге бирги черни Владимир Кешкендей (Кызыл), ийиги черни Владимир Хунан-Кара (Улуг-Хем), үшкүзүн Анатолий Иргит (Кызыл); 52 килограмм деңзиге бирги черни Оскал-оол Кысытбай (Кызыл), ийиги черни Орлан-оол Кыспай (Кызыл), үшкүзүн Сергей Ооржак (Кызыл); 57 килограмм деңзиге бирги черни Х. Калзан (Улуг-Хем), ийиги черни Дидим-оол Доңгак (Кызыл), үшкүзүн Кызыл-оол Сагаан (Улуг-Хем); 62 килограмм деңзиге бирги черни Эдуард Чымба (Кызыл), ийиги черни Анатолий Моңгуш (Барыын-Хемчик), үшкүзүн Алим Ендан (Улуг-Хем); 68 килограмм деңзиге бирги черни Александр Чаламба (Кызыл), ийигизин Артем Чамбал (Кызыл), үшкүзүн Маадыр Куулар (Кызыл); 74 килограмм деңзиге бирги черни Игорь Ондар (Барыын-Хемчик), ийигизин Семён Салчак (Бай-Тайга), үшкүзүн Шолбан Кижиир-оол (Улуг-Хем); 82 килограмм деңзиге бирги черни Виктор Кара-Сал (Чөөн-Хемчик), ийигизин Тактал Түмен (Тес-Хем), үшкүзүн Геннадий Моңгуш (Кызыл) олар алганнар. 90-дан өрү килограммның деңзизинге бистиң республикада мөгелепиин ховар болганы-биле чүгле чеди киддин мөгелери маргыжар аргалыг болган.

Маргылдааның түңнелинде «Азия Төвү» шаңнал дээш маргылдаага киржир мөгелерниң чыынды командазын тургускан.

Бистиң республиканың алыы камгалаары-биле тургустунган команданың кежигүннери-биле делегей чергелиг спорт мастери, ССРЭ-ниң алдарлыг мастери, профэвилелдерниң ВДФСО-нуң область чөвүлелиниң хоочу хүрешке тренери Александр Хертекович Доржу баштайгы хуралды эрттирген болгаш белеткел ажылдарын чорудa берген.

Бадый КЕНЕШ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Башкының ат-алдары

ЧУУЙ КААШПААЛЫ

Бодум башкы-даа эвес, ажылчын чораан, ам пенсионер кижи мен. Мең уругларым кызып өөредип алыр дээш башкылар-биле үргүлчү харылзаалыг болуп, оларның ажыл-херээн сонуургап келдим. Беш уругларым оңгу класстты доостулар, ам 2 кижи арты — бирээзи 10 класс доозуп тур, а өскези 5 класста.

Алгырар, кончуттунар, харын-даа эттээр, бот-тогдунар, дүжүметсиг башкылар турбас ужурлуг. Ындыг башкылар чаштарны чараш аажы-чаңга өөретпейн, бодунуң багай үлегерин көргүзүп турарлар. Оларны моон соңгаар анаа-ла хемчээн ап турбайн, ажылдан хостааны дээре. Ону эртежик хоставас болза, школага эки чурум кажан-даа эглип келбес.

Башкыларны бактаар дивейдим, сөөлгү чылдарда эскерип келгеним каш чижектерни бодап келгеш, ниитилелдиң доктаадып каан норма-чижектерин үреп турар, совет башкының хүндүлүг ат-алдарынга багай салдарны чедирип турарларны бижип турарым ол. 1985 чылда «Шын» солунче 7 класс өөреникчизин эттээн башкы дугайында чагааны база бижээн мен. Мөңээ ол башкының хемчег алган деп харыы келген, солун чериниң харыызы менде ам-даа бар.

Солунга башкының ат-алдарының дугайында чугаа көдүргенинге каттыжып, анаа хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны ам база катап бижиир бодадым. Өөредилге демдээн салырын эрекгейлээниниң дугайында чугаа база-ла солун арнынга үнүп турар. Башкылар өөреникчилерге быжыг билиг бээриниң орнунга «үш» деп демдек-биле аттестадын шокарлааш, школадан үндүрүп турар апарганын билбес ада-ие чок. Шылгалда демдектерин шын эвес салган дээш алгыжып турган ада-иени бир чылын Сүт-Хөл ортумак школазының доозукчуларының кежээзинге көрдүм. Доозукчуларның демдектерин башкы алып доозуптарга, ийи ава алгыжы берген. Бирээзи мээн уруум демдээн артыктаарынга-даа, актыы кесту бээр деп хыйланган. Дараазында бир херээжен кижи туруп келгеш, кончуттунуп, ыглап-сыктап эгеледи. Бир өөреникчиге демдек көдүрген деп маргыжып турганнары ол.

Кичээлдер аразында чапсарларда безин башкылар ерээлинде шыдыраалап олуругулаар. А ол үеде өөреникчилери өөренир столдарының кырында туруп алган селемелешкен турар. Башкылардан өөреникчилеринер чүге ындыгыл дээрге, ол чурум чок байдалды ада-ие харыылаар деп каар.

Бо болза чүгле Сүт-Хөлде эвес, чер-черде байдал-дыр. Школачыларын тодаргай өөретпейн, кижизитпейн, ада-иеже чууй каггаш, уштер-биле чуртка, күрүнеге ажык чок ажылдап, халас акша ап турарлар бар. Башкылар мынчаар харыысалга чок ажылдап турда, оларның өөреникчилери эртем-билии кудуу, корум-чурум чок боол турбайн канчаар. Ону ам канчаар бис?

Өг-бүлелер чаңгыс аай амыдыралдыг эвес, ада-ие чаңгыс аай деңнелдиг эвес болгай, ындыг чүве болганда, башкылар бүгү-ле чүүлдү ада-иеже чууй кагбайн, боттары эки ажылдаар болза, өөредилге, кижизидилге ажылы экижиир.

Моон-биле мен уруг-дарыының кижизидилгези дээш ада-иениң канчаар-даа аажок улуг харыысалгалыын кошкадырып бодавайн тур мен. Чедеңнээр мен, мындыг улуг чуртталгамны ачамның багай чүве кылбас сен дээн чагыы-биле чурттап келдим. Аданың чагыы хоойлу-биле дөмей-ле, сагып, чурттап чор мен. Өг-бүледе хөй ажы-төлүмге ачамнып мынчаар чагып чорааны шын болду деп чугаалап-даа чор мен. Кижизиг, чурумнуг, угаанныг чурттап чоруурга, кижиниң ажы-төлүнге, ал-бодунга ачы-буяныг, амыдыралының оруу делгем болгаш ажык болур деп ачам чугаалап олурар чүве. Ол чагыг, шынап-ла, үнелелдиг болду.

Ыңчангаш уруг-дарыг кижизидилгезинге башкылар-даа, ада-иелер-даа аразында чууй каашпайн, демниг болурувус чугула деп бодаар мен.

Сегбе МОНГУШ.
Ада.

САГЫШ-СЕТКИЛИНДЕН БЕРДИНГЕН

Уругнуң бүгү тала-биле сайзыраарынга болгаш өөредилге, кижизидилге программазының сорулгаларын чедиишкинниг боттандырарынга уруглар сады-биле өг-бүлениң аразында быжыг харылзаа, оларның кады ажылдажылгазы чугула рольду ойнаар. Чөөн-Хемчикте «Чечена» ясли-садта бо талазы-биле элээн дуржулга бар. Ясли-садты дуржулгалыг эргелекчи Тамара Моңгушевна Чарбит баддилиг удуртуп турар. Бо интернационалчы коллективтиң кижизиттирикчилери школада эки өөренип, школаның программазын чедиишкиниг шиңгээдип ап турар. Тамара Моңгушевна баштайгы чылдарында дуржулгалыг кижизидикчи башкы Анна Михайловна Белогорская-биле кады ажылдап, ооң дуржулгазын өөренип ап, бодунуң билиин билиг бедидер курстарга байыдып, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап келген. Тамара Чарбит бодунга болгаш удуртуп турар коллективинге негелделиг. Ол кижизидикчи башкыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче, уругларның кадыкшылын быжыктырарынче, мөзү-шынар кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып турар.

Ясли-садтың коллективи ада-иелер-биле болгаш ону шефке алган организациялар-биле быжыг харылзаалыг. Ясли-садик Чадаананың № 3 школазы-биле база харылзаалыг. Школаның өөреникчилери күш-ажыл кичээлинге кылган херекселдерин, ойнаарактарны садикке берип, концерттерни көргүзүп турарлар. А ясли-садтың кижизидикчи башкылары боттарының кижизиттирикчилериниң өөредилгезин, чурумун сонуургап, школага бо-ла баарлар.

Тамара Моңгушевна чаа келген башкыларының кичээл эрттирериңге болгаш чорудуп турар кижизидилге ажылынга дузалап турар. Хуралдарга болгаш билиг бедидер курстарга чораан чүнү билип алганын коллектив кежигүннеринге дораан таныштырар. Ол кижизидикчи башкыларга ада-иелер-биле канчаар ажылдаарының аргазын үргүлчү тайылбырлап бээр. Ада-иелерге лекцияларны, беседаларны план ёзугаар кылып турар. Ада-ие комитединиң хуралынга секторларны соңгуур. Секторлар удуртукчулары ажыл планын тургузуп, планның күүселдезин ада-иелер хуралдарынга сайгарып турар. Коллективтиң кежигүннери колдуунда херээжен улус. Социалистиг чарыштың түңнелдерин айыттынган үезинде үндүрүп турар.

Чыл келген тудум бо садик коллективиниң ажылы экижип турар. Ажылынга сагыш-сеткилинден бердинген эргелекчи үре-түңнелдиг ажылы дээш «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Белек-кыс МОНГУШ.
Республиканың башкылар билии бедидер институдунуң кабинет эргелекчизи.

ЫТТАВАЙН БАРЫП ШЫДАВАДЫМ

«Башкы ындыг болур бе» деп эгелиг № 64 «Шында» үнген Шуй ортумак школазының оңгу клазының өөреникчизи Айлаана Кужугеттиң чүүлүн номчааш, башкы болгаш ие кижи болганымда, ыттавайн баар аргам чок болду. Бир талазында өскүс уругларның кээргенчиг, өске талазында аныяк башкының доңгуп сеткили кижиниң караанын чажын чайгаар келдириптер-дир.

Аныяк башкы Алевтина Дөрбет-оолованың дүрген чаны бо таварылгада кончуг шын эвес болган-дыр. Айлааның дүнмазы, артында-ла, дораан буруузун билинтен ышкажыл. Кандыг-даа таварылгадан башкы кижи уштунар арганы тывар ужурлуг. Бодунуң өөреникчизиниң сагыш-сеткилинге «балыгны» арттырбышаан, өске өөреникчилерниң мурнунга бодун эпчок байдалга таварыштырган-дыр.

Мен ол уругларның авазын база эки билир мен. Авазы ол школага поварлап турган, уругларга кончуг эвилен-ээлдек, биче сеткилдиг, хүндүлээчел кижи. Школаның коллективи, өөреникчилери ону бо-ла сактып, чугаалажы берген турар чүве. Ол школага 1984-1987 чылдарда ажылдап турган мен. Аныяк не озалондактан чок болган. Уруглары база иезин дег кежээ, хүндүлээчел, эвилен-ээлдек, өөредилгезинге кызымак улус.

Ылангыя класс удуртукчузу өөреникчи бүрүзүн кончуг эки билген турар ужурлуг. Долу эвес өг-бүлелерже, адазы азы иези чок уругларже онза кичээнгейни угландырып, холга алыры чугула.

Светлана САЛЧАК.
Бии-Хем районнуң Аржаан ортумак школазында класстан дашкаар ажылдар талазы-биле эргелекчи.

КЫПТЫККАН ЧҮРЕКТИГ БОЛУР

Башкыларымның деткимшкинни-биле школаны чедиишкинниг доозкаш, Кызылдың педагогика институдунуң дыл, литература факультедин дооскаш, бо хүннерде мени өөреткен каан башкыларым-биле кады төрээн школамда бичии чаштарны билиг-биле чепсеглеп, кужузусту харам чокка ажыглап чор мен.

Улус өөредилгезиниң тергииниң хоочун башкым Е. К. Соколова ам-даа башкылавышаан, а тыва дыл башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини Л. Л. Дамба — ам районода улуг инспектор, Л. Л. Шведова база районода инспектор, оңгу классты доостуруп каан клазым башкызы — бо хүннерде школаның директору А. И. Цуй-ю-Сен, оларның үлегерин эдерип, оларга кезээде-ле өөрүп четтиргенимни илередип, школада өөренип турар үш уруумга ынак башкыларым дугайын чугаалап ор мен. Башкы кижи ол хире буянныг, кезээде кыптыккан чүректиг болурун башкыларымның ажыл-амыдыралындан көрүп, ажыл-иш, амыдырал-чурталгаже хөй-аът кирип, ажы-төлүм кижизидип чор мен.

Татьяна ОНДАР.
Шагаан-Арыгның № 2 школазы.

«БАЙЛАК» БААР МЕН

Шамбалыг ортумак школазының үшкү клазын ударник өөренип доостум. Чайгы дыштанылгамда авамга дузалажып, өшкүлер кадарып, утбаның уругларын ойнадып тур мен. Ном номчуурун база утпайн турар мен. Бо хүннерде «Ромашканың чаш чорааны» деп номну номчуп тур мен.

Чайгы үе бүгү-ле уругларга солун, хөглүг эртип турар. Бистиң школавыста октябрятарга «Малышок» деп лагерь ажылдап турар. Эге класстарның өөреникчилери мында дыштанып турарлар. Мен ийиги сезонда Чагытай хол чанында «Байлак» пионер лагеринге барып дыштаныр мен.

Шончалай ОНДАР.
Кызыл район.

Кино

ИЮЛЬ 6-да

«НАЙЫРАЛ»: «Разорванный круг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.20 (узаткан) Бичии залга: «Непрофессионалы» 14.00, 16.00, «Скорбное бесчувствие» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого парка» 9.40, 13.20, «Плюмбум или опасная игра» 11.20, 15.00, «Амадей» 17.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бей первым, Фредя» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Кот идёт по следу» 11.00, «Короткое замыкание» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Үшкү Бүгү-эвилел фестивалынга киириштир Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, улусчу чогаадыкчылгазының болгаш культура-чырыдышкынның ажылының республика эртем-методика төвү 1988 чылдың октябрь 15-те тыва национал хөгжүм херекселдериниң конкурузун эрттирер. Анаа күзелдиг кижи бүрүзү киржип болур.

ЧАА КИНО

Кинотеатрларның экраннарындан М. Горький аттыг киностудияның «Разорванный круг» деп уран-чечен чаа фильмин көрүңер.

Сценарийниң авторлары — В. Бахнов, Н. Морозова.

Режиссёру — В. Дорман.

Улуг эвес фабриканың директорун өлүрген болгаш уптээшкин кылган херекти анаа ажылдап турган улус истеп турар болгаш болуушкуннарның түңнелинде олар база ол херекке, хөй янзы чажыт үүлгедиглерге киржип турган болур.

Рольдарда: Галина Польских, Александр Соловьев, Владимир Стеклов, Вячеслав Баранов болгаш өскелер-даа.

Телевидение

ИЮЛЬ 6-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Мультфильмнер. 9.05 — Уругларга фильм. «Суур кыдыында дракон». 10.15 — Медээлер. 10.25 — 11.25 — «Аян-чоруктуглар клуву». 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.10 — Орус культураның үнезиннери. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Киржикчилер». XIX партконференцияның делегаттары-биле ужуражылгы. 19.55 — «Балет, балет». РСФСР-ниң улустуң артизи Н. Касаткина дамчыдылганы чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Камера делегейже көрүп тур». Азия, Африка, Латин Американың чурттарының Ташкентиге болуп эрткен X делегей кинофестивалының материалдарындан. Политиктиг тайылбырлакчы Д. Бирюков дамчыдылганы чорудар. 22.55 — 23.10— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.55 —Үрер хөгжүм оркестрлериниң бүгү-эвилел конкурузунуң киржикчилериниң концерти. 9.45 — Немец дылы. 10.15 — «Он алды харлыглар». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 11.20 — Немец дыл. 11.50 — «Чаа өгленишкеннерге хол майгыны». Уран-чечен фильм. 13.15 — Медээлер. 13.25 —Телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.20—15.25—«Самараның дувурээзиниг дүнелери». 1-ги сериязы. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыяанам». Болгар чогаалчы Л. Миловның тоожузу. «Ак-Сагыш». 18.35 —Киножурнал. 18.45 —Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Кызыл телестудиязының почтазы». Хоочуннарның чагаалары ёзугаар дамчыдылга. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар чаштар!». 20.15 —Автоспорт. Европа чемпионады. 20.30— «Музыкалыг киоск». 21.00— «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.30 — Совет эстрада ырларының аныяк күүседикчилериниң III бүгү-эвилел телеконкурузу «Юрмала-88». Бирги ээлчег. 2-ги хүн.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. Грузин ССР-ниң улустуң артизи Л. Исакадзе. 19.00 — Мультфильм. 19.15—Чиик атлетика. ССРЭ чемпионады. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Красноармейская кудумчузу, 100. Кызыл хоорай.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга авазы. Тиражы 24637 экз.

Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 152. ТС—00505